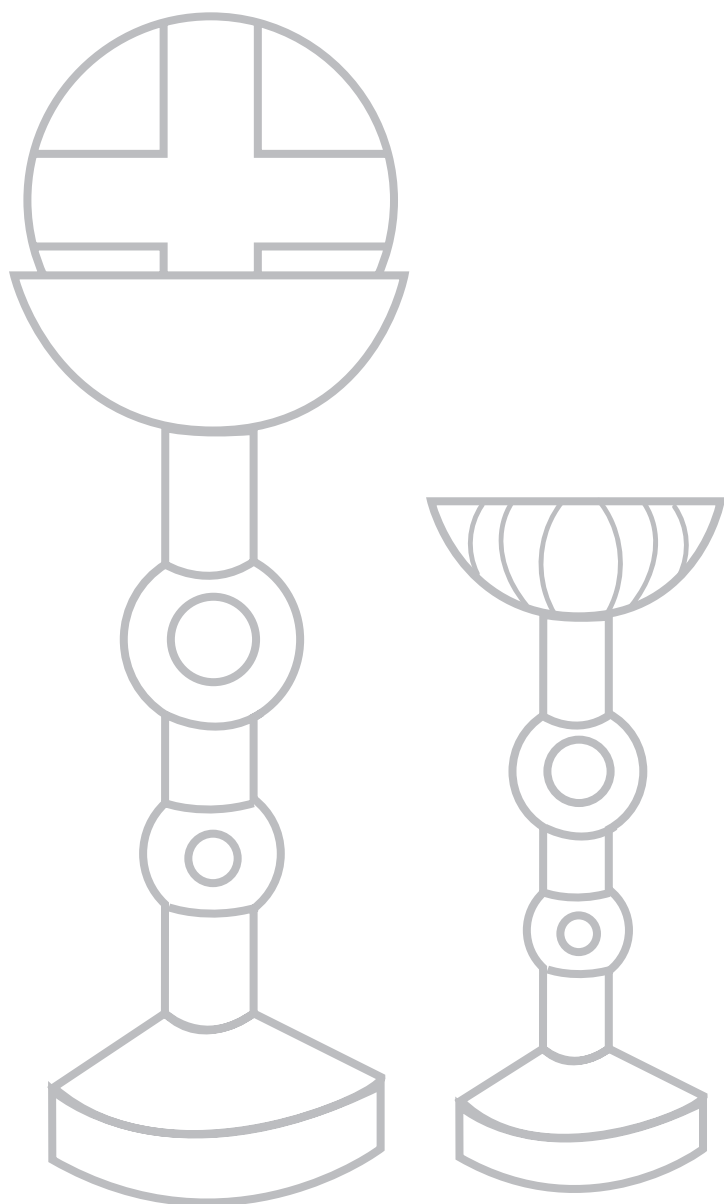

Gezegend met spullen

Verkennend onderzoek voor een
Religieus Erfgoed Depot | RED

Gezegend met Spullen

Verkenkend onderzoek voor een Religieus Erfgoed Depot | RED

Onderzoek en rapport: Dr. Lydia Beerkens, SRAL

Met medewerking van: Julie Fassbender en Marjolein Hupkes, SRAL

Edit en layout : Victor Beerkens, Pauline van Heugten

In opdracht van Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL)
Maastricht, 2024

Foto: Koepelkerk Maastricht, interieur

	Ten geleide	6
	Inleiding: Verkenning en Onderzoek	8
	Een verzameldepot voor religieus erfgoed?	8
	Limburgse context	8
	Twee perspectieven op roerende religieuze voorwerpen	9
	Onderzoek naar opslag als reële optie	11
1	Kerkelijke inrichting en religieuze voorwerpen	12
	Introductie	
1.1	Het kerkgebouw als één heilig geheel	14
1.2	Betekenisvolle inrichting	14
1.3	Wijzigingen door de eeuwen heen	15
1.4	Kerkelijke regelgeving voor de kerkinventaris	16
1.5	Ontzamelen en afstoten	17
	Samengevat	19
2	Wereldlijke waarde van religieus erfgoed	20
	Introductie	
2.1	Van religieus naar cultureel erfgoed	22
2.2	Handreiking Roerend Religieus Erfgoed 2011	23
2.3	Nationale bescherming	26
2.4	Topstukken - de betekenis bewaard?	27
2.5	Een toekomst voor roerend religieus erfgoed	28
	Samengevat	29
3	RED als oplossing voor roerend religieus erfgoed?	30
	Introductie	
3.1	Religieus erfgoed opslaan – hoe, wat en waar	32
3.2	Wie wat bewaard, heeft wat eigenlijk	34
3.3	Opslag en kosten	35
3.4	Verzameldepot religieus erfgoed - RED	36
3.5	Digitaal alternatief	38
3.6	Wie voert uit – krijgen de spullen een functie elders?	39
	Tot slot	40

conclusies en aanbevelingen samengevat	42-47
Casussen	48-70
Casus 1: Fusie van parochies – verschillende interieurs in één kerkgebouw	
Casus 2: Schatkamers in Limburg – levend erfgoed met grote waarde	
Casus 3: Bisschoppelijk Museum Collectie, Bisdom Roermond – een vroeg voorbeeld van RED	
Casus 4: Van depot-object naar pronkstuk in het museum - het crucifix (1510) van Jan van Steffeswert	
Casus 5: Kloosterinterieurs – apart beleid voor kenmerkend eigen erfgoed	
Casus 6: Kloostermuseum als variant op RED – van gesloten naar opengesteld voor het publiek	
Casus 7: Religieus erfgoed in verval – hernieuwde aandacht voor kunstwerken door conservering	
Casus 8: Diocesaan Kunstdepot Bisdom Breda – RED in een voormalige kerk	
Casus 9: Wie wat bewaard ... – 10 jaar Glas-in-lood Depot Limburg	
Casus 10: Religieus erfgoed in de ramsj – afgestoten objecten op de veiling en in de verkoop	
Casus 11: Digitaal bewaard – opslaan van gegevens, vastleggen van betekenis zonder de spullen?	
Bijlage: Instellingen, Richtlijnen, Publicaties	71-72

Ten geleide

De snelheid in de laatste jaren waarmee kerkgebouwen in Limburg aan de eredienst worden onttrokken, heeft geleid tot bezorgdheid bij mensen actief in de erfgoedsector en cultuurliefhebbers. Bij herbestemming van de gebouwen zou veel roerend erfgoed verloren gaan, is de gedachte.

Religieus erfgoed en roerend religieus erfgoed worden als volgt gedefinieerd:

Definitie religieus erfgoed :

Religieus erfgoed is het geheel van cultuuruitingen, materieel en immaterieel, roerend en onroerend, dat verwijst naar een religieuze, godsdienstige of devotionele context, of ermee in verband staat, zowel in het openbare als in het privé-domein. Het gaat om cultuuruitingen die de samenleving de moeite waard vindt om te bewaren en aan volgende generaties door te geven.

Definitie roerend religieus erfgoed

Tot het roerend religieus erfgoed behoren alle verplaatsbare voorwerpen die verwijzen naar een religieuze, godsdienstige of devotionele context, of ermee in verband staan, zowel in het openbare als in het privé-domein. Roerend religieus erfgoed kan verwijderd worden zonder dat de onroerende context hierdoor beschadigt of incompleet wordt.] (zie ook 1.2 van dit rapport: blz 11 van de Handreiking uit 2011)

Reden voor voormalig directeur van Monumentenwacht Limburg, Armand Opreij (†2022) om te pleiten voor een verzamelopslag, een collectief depot in Limburg. Religieus erfgoed, afkomstig uit kerkgebouwen op de nominatie om te worden gesloten, kan daarin worden bewaard. Maar is het opslaan van roerend religieus erfgoed in een depot wel wenselijk en haalbaar?

De visie vanuit de kerkelijke organisatiestructuur hierop ligt genuanceerd. Parochies fuseren, kloosterordes krimpen, gebouwen doorlopen een weg naar herbestemming. De inboedel verliest haar religieuze functie, waardoor een verschuiving in de waardering ervan kan ontstaan. Afstoten en ontzamen lijkt een oplossing, immers waarom zou je alles willen bewaren? En als we dat niet doen, wat raken we dan precies kwijt?

De Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL) formuleert de vraag voor een onderzoek naar de wenselijkheid van het realiseren van een verzameldepot voor roerend religieus erfgoed als volgt:

Biedt een Religieus Erfgoed Depot (RED) de oplossing voor het behoud van religieus erfgoed na het onttrekken van een kerk aan de eredienst?

Vervolg vragen over opslag in een Religieus Erfgoed Depot (RED) zijn:

- Hoe wordt geselecteerd en wie bepaalt wat naar het depot gaat?
- Op welk moment gaat iets naar het depot?
- Wat gebeurt er daarna in het depot?
- Wat wordt de eindbestemming van het bewaarde religieus erfgoed?

In de inleiding van dit rapport wordt de verkenning en de aanpak van het onderzoek uiteengezet.

Hoofdstuk 1 - bespreekt het perspectief op religieuze objecten en voorwerpen vanuit de kerkelijk context.

Hoofdstuk 2 - vergelijkt dit perspectief met het wereldlijke perspectief: welke (kunst)waarde wordt aan religieus erfgoed toegekend, wat maakt religieus erfgoed het bewaren waard.

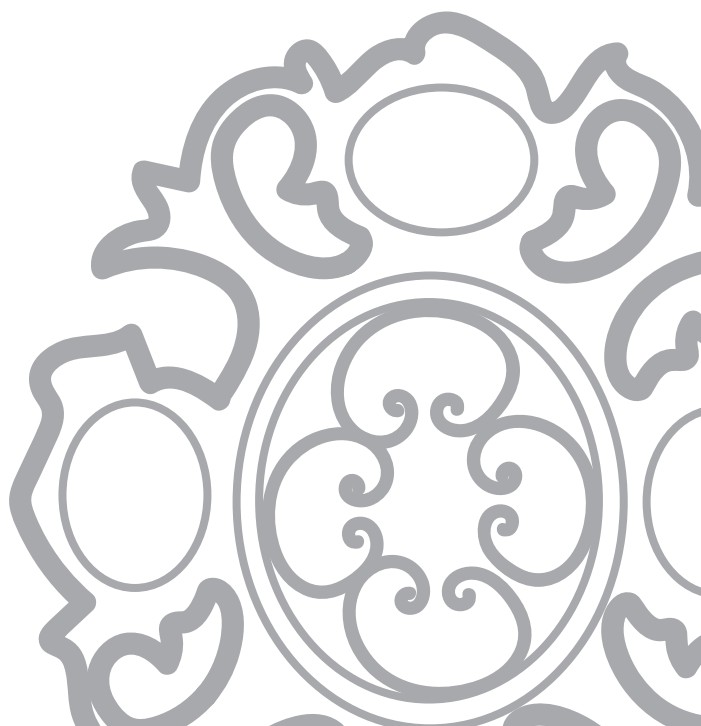
Hoofdstuk 3 - behandelt de fase van het ontzamelen en daarna, vanuit beide perspectieven. Verschillende varianten voor een Religieus Erfgoed Depot (RED) worden besproken, wie hierin een bepalende rol speelt, hoe een RED waardevol kan zijn en waar het geen oplossing biedt. Diverse soorten depots en opslagmethoden komen aan bod, inclusief kosten en beheer in de toekomst.

De Aanbevelingen en Conclusies volgen uit het verkennend onderzoek, uit de Casussen in deel 2 en de gesprekken met vertegenwoordigers van de verschillende relevante instanties.

Casussen - deel 2 van dit rapport is geheel gewijd aan elf casussen. Ze illustreren situaties rondom verplaatsing, selectie, herbestemming, behoud of afstoten van roerend religieus erfgoed. Er zijn voorbeelden van soorten opslag, langdurig, kortstondig, hoogwaardig en laagdrempelig, met of zonder een vooraf bepaald einddoel. Hoe lastig het ook is om spullen en objecten weg te doen, duidelijk wordt wel dat het eigenaarschap, bij wie de beslis-bevoegdheid ligt, belangrijk hierin is. De casussen schetsen haalbare scenario's voor kerkbesturen en erfgoedbeheerders voor de goede (tijdelijke) oplossing voor het behoud van religieus erfgoed.

Bijlage - overzicht van geraadpleegde bronnen, websites, publicaties en links.

Dr. Lydia Beerkens, 29 februari 2024

INLEIDING

Een verzameldepot voor religieus erfgoed ?

Dit verkennend onderzoek richt zich op de omgang met roerend religieus erfgoed in een tijd waarin kerken sluiten of een nieuwe bestemming krijgen. Binnen de Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL) is vaker gesproken over het concept van een 'collectief depot voor religieus erfgoed' in Limburg. Dit depot zou dienen als opslagplaats voor items uit gesloten kerken, met als doel het behoud van erfgoed, het voorkomen van verlies en het bewaren van waardevolle stukken voor

de toekomst. Deze discussie roept vragen op over de wenselijkheid van een dergelijk depot, omdat het in strijd kan zijn met kerkelijke regelgeving waarin herbestemming of afstoting als de voornaamste opties worden beschouwd. Een extra argument tegen een verzameldepot is dat verplaatsing en opslag kunnen leiden tot een verschuiving in het beheer, met overdracht van verantwoordelijkheden, bijkomende kosten en inspanningen zonder duidelijk zicht op een definitieve beslissing of nieuwe bestemming.

Wat is de huidige stand van zaken met betrekking tot het behoud van roerend religieus erfgoed na sluiting van kerken en welke oplossingen kan een Religieus Erfgoed Depot of RED bieden om hiermee om te gaan?

Limburgse context

De Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL) heeft de Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL) de opdracht gegeven dit onderzoek uit te voeren. Eerder deed SRAL al onderzoek naar veiligheid in kerken, in samenwerking met het Huis van de Kunsten Limburg, de firma RidderHorst en onder andere de Brandweer. Het eindrapport uit 2011, getiteld "Veiligheid en toegankelijk Religieus Erfgoed Limburg," bevatte met name adviezen met betrekking tot veiligheid, behoud en beheer van kerken in Limburg. Met behulp van een risicoanalyse-scan, ontwikkeld in twee pilots en uitgevoerd voor 31 kerken, werd specifiek advies gegeven voor elk afzonderlijk kerkgebouw. Naast een gedetailleerde inventarisatie van het gebouw, inclusief technische details zoals onderhoud en dakconstructie, werden ook interne vluchtroutes en het binnenklimaat onderzocht. Ook was er aandacht voor de veiligheid van het gebouw bij brand, de bescherming van de inboedel en van kostbaarheden tegen inbraak en diefstal. Het advies omvatte praktische tips voor verbeteringen die met haalbare toepassingen konden worden gerealiseerd.

Het huidige onderzoek in 2023 naar een verzameldepot voor het bewaren van de kerkelijke inboedel (RED) vormt in zekere zin een vervolg op dit rapport uit 2011, met het verschil dat de focus nu ligt op het roerend erfgoed, de inventaris die overblijft na sluiting van een kerk - en niet langer op het kerkgebouw zelf.

Twee perspectieven op roerend religieus erfgoed

De verkenning van de huidige stand van zaken met betrekking tot het behoud van religieus erfgoed brengt duidelijk twee perspectieven naar voren: een kerkelijk perspectief, met inbegrip van kerkelijke jurisprudentie, en een wereldlijk perspectief, met nationale regelgeving met betrekking tot beschermd erfgoed. De verschillen tussen reguliere en seculiere organisatiestructuren hebben een eigen uitwerking voor de verschillende soorten en typen erfgoed. De kwaliteit, de betekenis en de onderlinge samenhang tussen kerkelijke objecten spelen daarbij een wezenlijke rol.

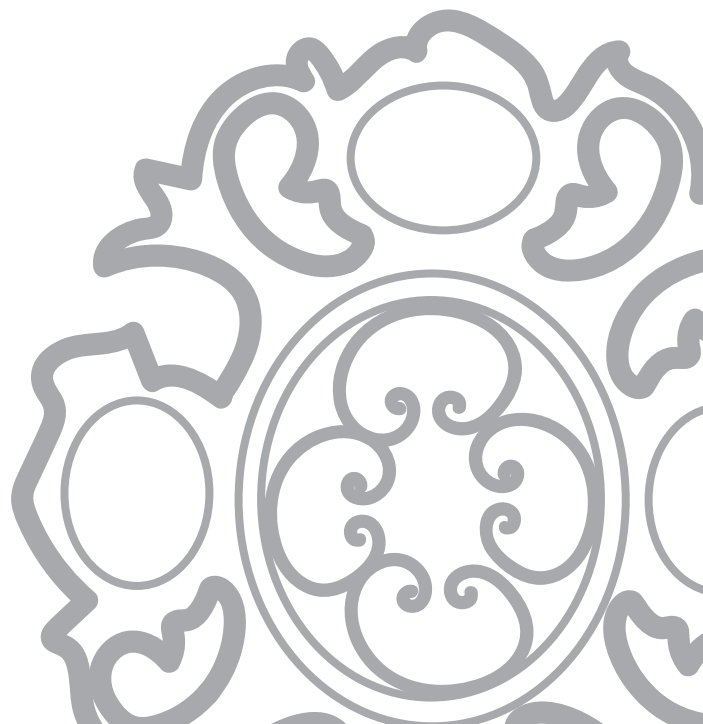
Het onderzoek is voornamelijk gericht op Limburg en met name op de katholieke praktijk.

1

Het eerste perspectief is het oorspronkelijke kerkelijk perspectief. De bedoeling en betekenis, de functie en het functioneren van religieuze voorwerpen staan hierbij centraal. De eigenaars en gebruikers zijn de kerk, de parochies, de kerkbesturen. Er zijn richtlijnen en regels binnen het bisdom vanuit het kerkelijk recht. Daarnaast zijn er kloosters en congregaties met eigen organisatiestructuren en regels los van het bisdom. Het religieuze perspectief geldt ook voor bijvoorbeeld het lokale beheer van kruisen en kapellen.

2

Het tweede perspectief is secundair en betreft de wereldlijke context. Voorwerpen uit een kerk krijgen kunsthistorische of historische betekenis toegekend vanwege hun kostbaarheid, zeldzaamheid of historische context. Zo komen ze in aanmerking voor bescherming, met als doel behoud voor de toekomst. Belangrijke acteurs binnen dit perspectief zijn de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed, musea, monumentenbeschermers, erfgoedbeheerders en overheden op stedelijk, regionaal en provinciaal niveau.

Biedt een verzameldepot RED een oplossing voor beide perspectieven? De kerkbesturen zijn in eerste instantie de eigenaren, de gebruikers en beheerders, en daarmee ook de beslissers. Opslag in-huis is niet ongebruikelijk voor het tijdelijk bewaren van kazuifels, kaarsenkandelaars of bijvoorbeeld de kerststal. Opslag elders, in een (kunst)depot is eerder een beheersinstrument dat voortkomt uit museum- of collectiebeheer. Een ander belangrijk aspect is de persoonlijke beleving en context rond de religieuze objecten. Wanneer religieuze kunst buiten haar religieuze context wordt opgeslagen, bestaat het risico dat er betekenis verloren gaat. Objecten zoals een niet langer gebruikte biechtstoel - voor de ene persoon misschien slechts een inloopkast, voor een ander wellicht een intimiderend meubel uit het verleden - benadrukken het belang van zowel persoonlijke ervaring als historische context. De verschillen tussen kerkelijke reglementen en regelgeving van nationaal erfgoed, vastgelegd in de Erfgoedwet, spelen een rol, net zoals de betekenis van religieuze objecten binnen de steeds veranderende maatschappelijke context. Deze context evolueert voortdurend, wat weer effect heeft op het nemen van beslissingen over behoud, opslag en toegankelijkheid van religieus erfgoed.

Foto: Kaarsenkapel Maria Sterre-der-Zee in de Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Foto: selectie recente publicaties over herbestemming van religieus erfgoed

Onderzoek naar opslag als reële optie

Voor het onderzoek naar mogelijkheden van een RED zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de hierbij betrokken instanties om inzicht te krijgen in de route die religieus erfgoed aflegt bij sluiting van een kerk. Er is gekeken naar het algemene en het religieuze bestel, naar beheer en behoud van religieus roerend erfgoed. Over kerkinventarissen en kerkelijke registraties is informatie verkregen van de Diocesane Commissie voor Kunst en Cultuur (DCKK) van het bisdom Roermond. Kerkcollectie Digitaal, ondergebracht bij Museum Catharijneconvent is de belangrijkste bron voor nationale regelgeving, verschillen tussen geloofsgemeenschappen in omgang met hun erfgoed, voor beslismodellen en adviezen omtrent behoud en beheer.

Een Religieus Erfgoed Depot (RED) vereist zorgvuldige registratie gecombineerd met goede bewaaromstandigheden, met aandacht voor klimaat, beveiliging en conservering. De duur van de opslag hangt samen met het soort erfgoed, doelstellingen, budget en eventuele beschikbaarheid van gespecialiseerd personeel voor het beheer. Digitale opslag met 'verhalen' is eveneens mogelijk maar vereist specifieke technologie en expertise. Deze factoren bepalen de mogelijkheden van een RED.

De Casussen in Deel 2 van dit rapport illustreren hoe op lokale schaal oplossingen worden gezocht en soms gevonden. De kunst- en cultuurhistorische waarde van een voorwerp is een criterium en ook de maatschappelijke context en het historisch perspectief van voorwerpen wegen mee. In de analyse van de casussen worden positieve en negatieve punten genoemd. Casussen omtrent verplaatsing en herbestemming van kerkelijke kunst zijn aangeleverd vanuit Monumentenwacht Limburg en vanuit de minderbroeders kapucijnen in Nederland en Rome, het Franciscaans Museum. Ook wordt de deels bij het Bonnefanten ondergebrachte 'Collectie Bisschoppelijk Museum' besproken.

The background image is a photograph of the interior of a church, specifically the Apsis of the Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht. It features a large, dark column with a highly ornate, golden capital. The capital is decorated with intricate carvings of figures and foliage. The background shows the stone arches and walls of the church, with some frescoes visible in the distance.

HOOFDSTUK 1

Kerkelijke inrichting en religieuze voorwerpen

Introductie

De opgave van het bewaren van religieuze voorwerpen vindt allereerst plaatst binnen de kerk zelf. Zelfs voordat de mogelijkheid van sluiting in beeld komt, worden er al vele keuzes gemaakt over het bewaren, vervangen, waarderen en afstoten van deze voorwerpen. Er zijn verschillende structuren in de kerkelijke organisatie die hier vorm aan geven. In dit hoofdstuk kijken we naar de huidige stand van zaken vanuit dit kerkelijke, oorspronkelijke perspectief. Hoe worden de voorwerpen in de kerk gezien en gewaardeerd? En hoe verandert dit op het moment dat een kerkgebouw zijn deuren moet sluiten? Wie beslist daarover en waar kunnen problemen liggen?

Foto: Apsis, Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

1.1 Het kerkgebouw als één heilig geheel

In Limburg is de kerkelijke structuur diepgeworteld in het straatbeeld, waarbij de katholieke kerken fungeren als (voormalig) middelpunt van de samenleving. De kerk staat centraal in dorpskernen, op grote pleinen in steden, en de silhouetten en torens dienen als landmarks in het landschap. Wanneer we de geschiedenis van een kerk specifiek bekijken, wordt duidelijk dat er door de eeuwen heen veel veranderingen hebben plaatsgevonden aan het gebouw zelf, maar ook aan het interieur. Vanaf de vroegste middeleeuwen werden zowel kleine kerkjes als imposante kerken gebouwd. In de 16e eeuw gingen sommige over naar protestants gebruik, wat leidde tot verlies van beelden, schilderijen en interieurstukken. Muur- en gewelfschilderingen verdwenen onder de witkalk. In de late 18e eeuw volgde een periode van Franse bezetting, waarbij kerken werden gesloten en religieuze voorwerpen in veiligheid werden gebracht of afgevoerd. Sommige gebouwen dienden daarna als stal of opslagplaats voor munitie. In de 19e eeuw volgde een katholieke revival met de bouw van vele nieuwe kerkgebouwen en kloosters voor verschillende ordes en congregaties. De Tweede Wereldoorlog bracht vernietiging. Vooral in Limburg ten oosten van de Maas werd aanzienlijke schade aangericht, waarbij veel kerktorens werden opgeblazen. Na de oorlog volgde een periode van wederopbouw en herstel, kapotgeschoten torens werden herbouwd of vernieuwd, met nieuwe westelijke entrees in historische of moderne stijl. Het Tweede Vaticaans Concilie in de jaren '60 van de 20e eeuw markeerde een laatste belangrijke ingreep in de kerkinrichting. Tijdens de mis keerde de priester zich naar de mensen, moderne 'tafel'-altaren werden ontworpen, communiebanken als afscheiding tussen gelovigen en het priesterkoor verdwenen gedeeltelijk of volledig en het oude hoogaltaar raakte in onbruik.

1.2 Betekenisvolle inrichting

Volgens de katholieke traditie wordt het kerkgebouw, inclusief het grondplan, alle interieurelementen en de inrichting, beschouwd als één 'heilig' geheel gewijd aan de liturgie, de sacramenten en het geloof. Volgens de leer mag het gebouw niet voor andere doeleinden worden gebruikt. Dit verschilt met protestante kerken en andere geloofsgemeenschappen.

Roerend religieus erfgoed omvat een breed scala aan voorwerpen, van beelden tot kruiswegstaties, meubels, preekstoelen, altaren en godslampen. Specifiek goud- en zilverwerk en liturgisch vaatwerk worden gebruikt voor het opdragen van de mis, doop, vormsel en andere sacramenten. Ook de kleding van priesters en misdienaars heeft specifieke vormen, eigen kleuren en betekenissen. Tafellinnen en bepaalde vaandels kunnen ook onderdeel zijn van het liturgisch interieur. Historische geschriften zoals bijbels, missalen, getijdenboeken, maar ook oorkonden, registers en muziek behoren tot het religieus erfgoed van de parochie.

Dooptvonten, orgels en gebrandschilderd glas bevinden zich op de grens tussen inrichting en 'nagelvaste' onderdelen van het kerkgebouw zelf. Deze complexe kwestie wordt nog uitdagender wanneer een kerkgebouw wordt afgestoten en beslissingen moeten worden genomen over wat beschermd zal worden, vooral als het gebouw en de inrichting ervan de status van Gemeentelijk of Rijksmonument heeft. De vraag waar 'inrichting' eindigt en 'gebouw en nagelvaste onderdelen' beginnen, wordt dan essentieel.

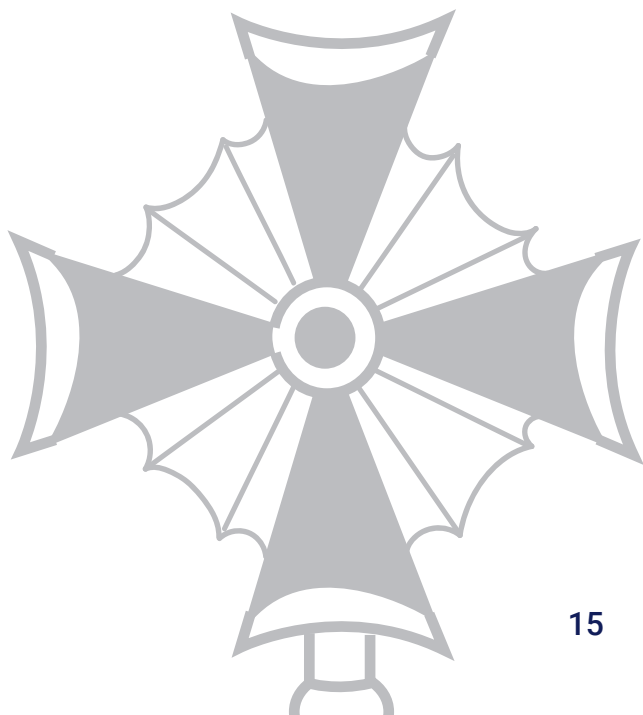
Foto: Sterre der Zee kaarsenkapel bij nacht.

1.3 Wijzigingen door de eeuwen heen

De inrichting van het kerkinterieur heeft veel tradities, soms met een lang verleden. In de oudste kerkgebouwen die nu nog in gebruik zijn, worden nog wel voorwerpen bewaard vanaf de begintijd van het gebouw. Tegelijk zijn allerlei gebeurtenissen door de eeuwen heen, binnen de kerk of van buitenaf (bezetting, belegering, godsdienststrijd), van invloed op het interieur en op de spullen in de inrichting. De Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht is een goed voorbeeld. Dit is een 1000 jaar oud gebouw, waarvan de huidige inrichting in wezen een optelsom is van alles wat na een lange sluiting en een leegstand van 40 jaar in de Franse tijd (1795-1834) is geplaatst of teruggeplaatst. Het resultaat is een mozaïek van geschiedenis, waarbij voorwerpen zijn behouden, aangepast, hergebruikt of opgenomen in de neo-gotische of latere inrichtingsstijl. Enkele uitzonderlijke stukken zijn uit de vroegste periode van het gebouw bewaard gebleven in de schatkamer, met een aantoonbaar doorlopende geschiedenis in de kerk van wel zeven of acht eeuwen.

Na de Tweede Wereldoorlog werden er in de grote nieuwbouwwijken nieuwe kerken gebouwd. In Limburg zijn veel van deze kerken ontworpen in eigentijdse moderne architectuur en nieuwe bouwstijlen, zonder per se nog de traditionele kruisvorm in de plattegrond te volgen. Ontworpen en neergezet als kerken, zijn ze met een moderne inrichting, vaak met spectaculaire glas-in-lood- of glas-in-betonramen, al op te vatten als multifunctionele ruimten. Na het Tweede Vaticaans Concilie wordt duidelijk dat het kerkbezoek gestaag en aanzienlijk afneemt. Deze trend is ook zichtbaar in de kloosters. Er is geen sprake meer van groei en de kloostergemeenschappen die er nog zijn, vergrijzen nu snel, met grote gevolgen voor de religieuze betrokkenheid en gemeenschapsvorming.

Veranderingen in samenstelling, functie en betekenis van een inrichting vormen zo een organisch geheel met de kerk zelf door de eeuwen heen. Er bestaan drie echt oorspronkelijke schatkamers (zie ook Casus 2 in Deel 2) in Nederland. Deze hebben een aparte status en zijn historisch gezien uniek in hun ontstaan. In de Amelbergabasiliek in Susteren worden sinds de 8e eeuw relieken bewaard, samen met een oud bijzonder manuscript. De Sint-Servaasbasiliek in Maastricht heeft in de schatkamer een grote collectie kerkelijke kunst, met belangrijke reliekhouders en devotie-topstukken. Onder de opvallende items bevinden zich de noodkist en de buste van Servaas, die fungeren als reliekhouders voor beenderen en de schedel van Sint Servaas. De buitengewone collectie van zeer oud textiel is wellicht het meest speciaal, gezien de bijzondere kwetsbaarheid van het materiaal. De schatkamer van de Onze Lieve Vrouwebasiliek, eveneens in Maastricht, heeft een kleinere kerkschat met een groot aantal bijzondere relieken, zoals het kleed van Sint Lambertus en de Gordel van Maria. Soms presenteren kerken opstellingen van paramenten, kerkzilver, kandelaars en kunstwerken achter in de kerk als kleine exposities in vitrines, die ook als 'schatkamer' worden aangeduid. Er staan voorwerpen die hun oorspronkelijk functie niet meer vervullen, en soms ook niet uit de betreffende kerk zijn. Hier begint de verschuiving van religieus object naar religieus erfgoed. Bij de sluiting van een kerk kan er een geschiedenis van soms eeuwen schuilgaan achter de op dat moment aanwezige 'inboedel'. Deze geschiedenis kan verloren gaan na de sluiting van een kerk.

1.4 Kerkelijke regelgeving voor de kerkinventaris

Parochies en daarmee de parochiekerken vallen onder de organisatiestructuur van een bisdom. Dit is georganiseerd via de kerkelijke wetgeving en volgt de vastgestelde hiërarchie tussen bisdom en parochies. Buiten het bisdom staan de kloosterorden en sommige andere kerkelijke organisaties met een eigen regelgeving. In de beleidsrichtlijnen van het Bisdom Roermond vinden we instructies voor de kerkbestuursleden met de portefeuille kerkschatten. Kerkinventarissen zijn in de jaren '80 en daarna steeds gedetailleerder geregistreerd en gedocumenteerd. Met de ondersteuning van de diocesane kunstcommissie DCKK worden veranderingen in de inventaris of herinrichting na fusie van parochies begeleid. Het is cruciaal om steeds opnieuw te kijken naar wat de kerncollectie van een kerkgebouw bepaalt en hoe een verandering of nieuwe inrichting eruit zal zien, om deze op een harmonieuze manier te integreren met wat al aanwezig is

De samenwerking met de nationale overheid om te komen tot bescherming, gepaste zorg en steun vanuit het ministerie in de vorm van subsidies voor onderhoud en conservering, is goed georganiseerd. Een centrale rol vervult het Museum Catharijneconvent in Utrecht, waar de digitale registratie van de inventarisaties, registraties, kunsthistorische studies en fotografie van de interieurs en religieuze voorwerpen in de kerkgebouwen van verschillende geloofsgemeenschappen in Nederland wordt beheerd. Belangrijk hierin is de zeer uitgebreide 'Handreiking Roerend Religieus Erfgoed' uit 2011, uitgegeven door Museum Catharijneconvent (zie hoofdstuk 2). Deze handreiking is in 2023 aangevuld met handzame kleine brochures voor verschillende geloofsgemeenschappen. Een voorbeeld is de brochure 'De toekomst van katholiek erfgoed - aanvullende richtlijnen', recent door Bisdom Roermond verspreid binnen de parochies. Vanuit Bisdom Roermond is nog een brochure uitgegeven in 2023, genaamd "Het huis van God in de parochie" - 'handreiking voor kerkbesturen over de toekomst van onze kerkgebouwen'. Hierin wordt aandacht gevraagd van de kerkbesturen voor het complexe traject van het afstoten van een kerkgebouw, en daarmee ook voor het onlosmakelijke proces van selectie, herbestemming en afstoten van interieurstukken en inventaris.

Foto: Westwerk Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht.

1.5 Ontzamelen en afstoten

Wanneer delen van de inrichting en voorwerpen buiten gebruik raken, worden ze weggeborgen. Voor opslag in kerken worden ruimtes zoals de zolder, de sacristie en de pastorie gebruikt, ook kluizen, kelders en zelfs kerktorens. Hier staan in onbruik geraakte tabernakels, altaaropbouwen, reliekhouders, beelden en kaarskandelaars gestald. Bij ontzamelen en afstoten is er vanuit de kerk een voorkeur voor het vernietigen van stukken die het allerheiligste vertegenwoordigen (bijv. een crucifix). Veilen of verkoop heeft geen voorkeur; het is niet wenselijk dat heiligenbeelden en zelfs hele preekstoelen opduiken in horecagelegenheden. Bij het ontzamelen van (kostbare) reliekhouders is het gebruikelijk dat de relieken zelf worden uitgenomen, bijvoorbeeld wanneer het belangrijke heiligen betreft en menselijke resten zijn. De stukken blijven bij het bisdom bewaard en gaan niet mee in de overdracht. Aanrakingsreliken, stoffen of hele kleine fragmenten blijven vaker wel in de reliekhouder. In museale opstellingen zijn het met name de reliekhouders zelf die belangrijk zijn.

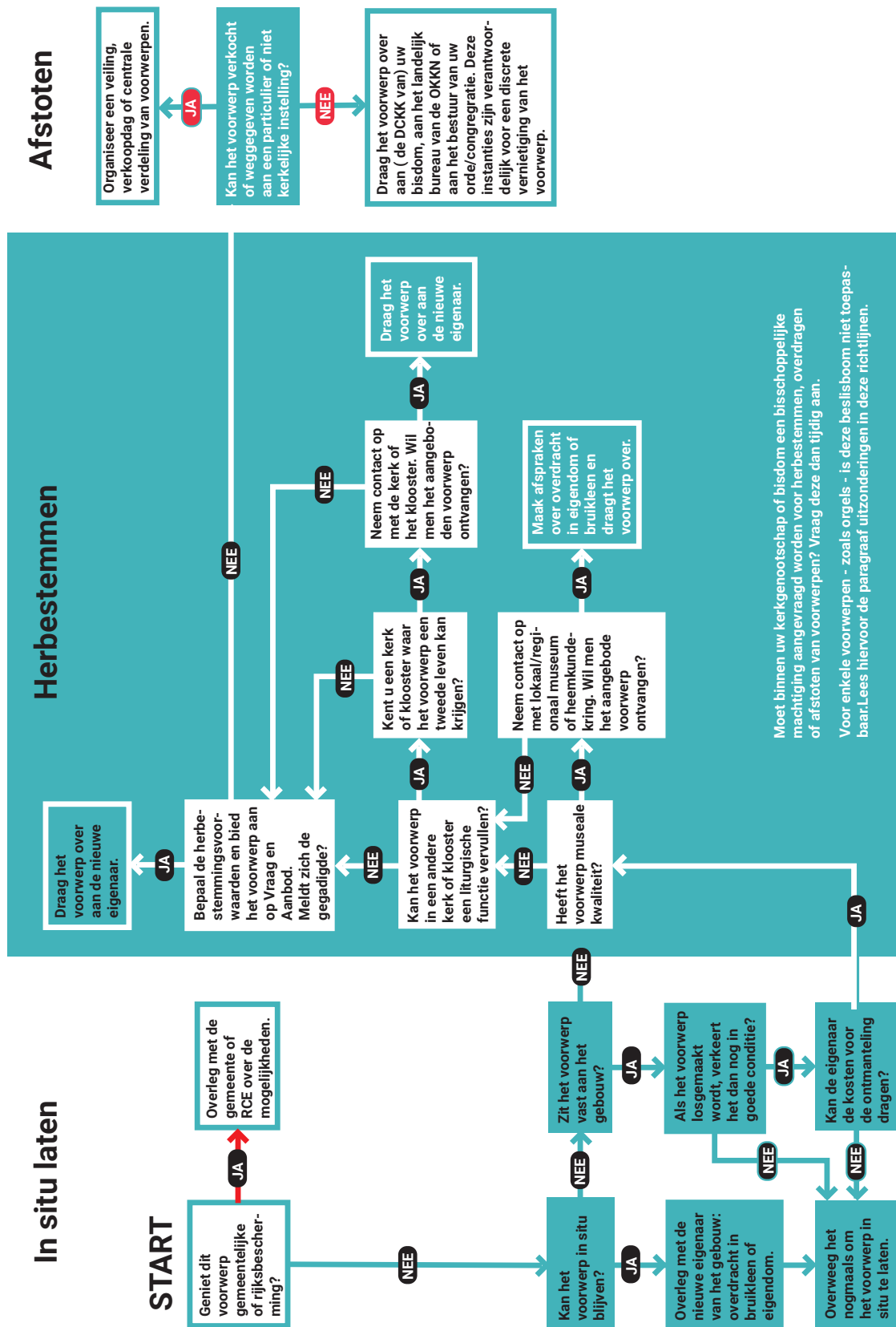
De enorme veelzijdigheid van de 'inboedels' van kerken maakt het onmogelijk om eenduidig te bepalen hoe de eigenaren bij selectie, ontzamelen en afstoten hiermee om dienen te gaan. Wel kan gesteld worden dat er binnen de kerk de nadruk op de (oorspronkelijke) functie gelegd wordt, maar dat er ook bewaard wordt op het moment dat voorwerpen hun functie verliezen.

In het 'Stappenplan voor herbestemming en afstoten' dat hieronder is opgenomen, wordt de route met verschillende opties weergegeven.

Foto: Interieur door verschillende kunstenaars, in de Koepelkerk (1922 architecten Alfons Boosten en Jos Ritzen) Maastricht

Stappenplan voor herbestemming en afstoting

Samengevat

Het oorspronkelijke kerkelijke perspectief focust op de initiële functies die voorwerpen binnen een totaal interieur hebben. Welke functies hebben zowel het gebouw als de objecten in de inrichting, wat wordt als kerkelijk voorwerp beschouwd en waar horen deze oorspronkelijk thuis. Door de betekenis, heiligheid en devotie van objecten in de kerk te beschrijven en te relateren aan de actuele functie van het kerkgebouw, kunnen keuzes worden gemaakt in overeenstemming met de regels en interne wetgeving van de kerk en het bisdom.

Bestaande beslisstructuren geven richting bij fusies en wijzigingen in functies van kerkgebouwen. Besluiten omtrent bewaren en herbestemmen kunnen in eerste instantie bij de parochie zelf liggen. Voor de topstukken zijn regels van bescherming van nationaal erfgoed van kracht, vastgelegd in de zogeheten Erfgoedwet. Regels betreffende behoud en beheer zijn dan van toepassing. De Erfgoedwet wordt binnen het wereldlijke perspectief in het volgende hoofdstuk besproken.

Foto: tijdelijke opslag, schatkamer Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Daan Wilschut

ATLANTA 1997

HOOFDSTUK 2

Wereldlijke waarde van religieus erfgoed

Introductie

In aanvulling op het kerkelijke devotionele perspectief biedt het wereldlijke perspectief een meer cultuur-historische kijk op de kerk en het kerkinterieur. Dit perspectief komt voort uit een bewustzijn van erfgoedbehoud en mogelijke sentimenten over vroeger in de hedendaagse samenleving. Sinds het midden van de vorige eeuw registreren, waarderen en controleren zowel kerken als overheidsinstanties de kerkinventaris met het oog op erfgoedbehoud en beheer. Er worden adviezen gegeven over conservering of restauratie op basis van selectiecriteria die bepalen wat van belang is en wat niet. Diverse overheidsorganen richten zich op erfgoedondersteuning. Kunsthistorisch onderzoek, registratie (aanvankelijk analoog en later digitaal) en websites met richtlijnen, adviezen en tips worden gecoördineerd door Museum Catharijneconvent, het belangrijkste museum in Nederland voor religieuze kunst.

Voor specifieke erfgoedvragen, advies en ondersteuning is de Rijksdienst Cultureel Erfgoed (RCE) beschikbaar, ook wanneer het gaat om herbestemming, 'ontzamelen' en afstoten. Vanuit het besef dat veel verloren gaat wanneer een kerkgebouw zijn functie verliest en de religieuze betekenis voor het interieur en de roerende goederen geheel of gedeeltelijk komt te vervallen, lijkt een opslagdepot RED een mogelijke oplossing. De vraag is dan, of alles wel bewaard moet worden. In dit hoofdstuk bespreken we de stand van zaken omtrent regelgeving vanuit de overheid en bestaande structuren voor behoud, beheer en registratie van religieuze voorwerpen.

Foto: Kunstenaar Daan Wildschut – glas in loodraam (1987) in de Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

2.1 Van Religieus naar Cultureel Erfgoed

TekstvakDe snelle ontwikkelingen op het gebied van ontkerkelijking krijgen aandacht van overheden en gemeenten. De Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) ontwikkelt toekomstvisies, vormt werkgroepen en organiseert studiedagen over herbestemming van het gebouwde erfgoed waarbij richtlijnen voor herontwikkeling worden geformuleerd. De visies vanuit bisdommen zijn gericht op mensen en geloofsgemeenschappen, met een focus op het samenvoegen en concentreren van parochies tot federaties en vervolgens fusies. De gebouwen en hun interieurs staan op de tweede plaats.

Rijksoverheid, musea en het erfgoedveld volgen dit proces met aandacht, waarbij ze een (kunst)historisch perspectief hanteren om vast te stellen welke topstukken minimaal behouden moeten blijven, wellicht met het oog op uiteindelijke plaatsing in musea. Er is een verschuiving van kerkelijk naar wereldlijk beheer.

Het streven naar het bewaren van het mooiste, oudste, en meest bijzondere kan resulteren in een eenzijdige selectie die kunst- of cultuurhistorisch is bepaald en niet per se representatief is voor het geheel van het kerkelijk leven. Hoe definieer je 'maatschappelijke context', waar de relevantie van religieus erfgoed in de maatschappij voortdurend verandert? Onze perceptie van wat historisch of maatschappelijk belangrijk is, verschilt nu in 2023 zeker van 30 jaar geleden en zal over 20 jaar opnieuw anders zijn. Cultuurhistorisch gezien is er steeds een eigentijdse interpretatie van het verleden mogelijk. Dit benadrukt het belang van gedegen documentatie, inclusief fotografie, films, verhalen en gepubliceerd materiaal, die in de toekomst steeds opnieuw kan worden bestudeerd in een andere context.

Foto: Barokke altaar opbouw, Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

2.2 Handreiking Roerend Religieus Erfgoed 2011

De Handreiking uit 2011 is een uitstekend instrument om aan de slag te gaan met kerkelijke voorwerpen en kunstcollecties. Het biedt praktische stappen en begeleiding over hoe alles stap voor stap aangepakt kan worden. Enkele belangrijke aspecten van de Handreiking uit 2011 zijn:

- Opgesteld in overleg met meer dan 20 kerkgenootschappen – daardoor heel breed en rijk aan variatie.
- Wat voor het ene kerkgenootschap geen probleem is, kan voor een ander hoofdzaak zijn.
- Binnen de RKK kunnen bisdommen onderling erg verschillen in benadering, ze zijn daarin onafhankelijk.
- Verschil tussen katholiek en protestants: het katholieke kerkgebouw is altijd heilig terwijl de protestante gebouwen alleen heilig zijn tijdens de dienst. Dit verschil geeft protestantse kerken meer ruimte om het gebouw voor andere doeleinden te gebruiken dan alleen voor religieuze functies.
- Bijzondere onderdelen van kerkinterieurs worden besproken, waarbij orgels een illustratief voorbeeld vormen. In protestantse kerken zijn dit vaak bescheiden 'meezing'-orgels, terwijl katholieke kerkorgels, met uitgebreide registers, bijzonder geliefd zijn voor orgelconcerten. Voor de bescherming van deze orgels is de Katholieke Klokken- en Orgelraad (KKOR) opgericht, met speciale aandacht voor herbestemming van orgels. Wettelijke regelgeving rond monumentaal en historisch erfgoed speelt hierbij een rol en moet worden meegenomen in de besluitvorming.

Foto: Paramenten, kazuifels in opslag

Foto: Metaalrestauratoren Ingeborg Kroon en Joosje van Bennekom onderzoeken topstuk de Buste van Sint Servaas, reliekhouders uit de schatkamer van de Sint Servaasbasiliek, Maastricht

De Handreiking roerend religieus erfgoed bestaat uit twee onderdelen:

- Het Stappenplan voor herbestemming en afstoting van religieuze voorwerpen.
- Het Waarderingskader roerend religieus erfgoed, met criteria rond de actuele en (cultuur)historische betekenis.

Voor het onderzoek naar RED is uit de handreiking het onderdeel 'Stappenplan voor herbestemming en afstoting' van religieuze voorwerpen (p. 14, Handreiking 2011) nader onderzocht. Na de onderdelen 'Inventariseren', 'Waarderen', 'Selecteren' en 'Opstellen bestemmingsplan' komt het moment van 'Uitvoeren bestemmingsplan: herbestemmen en afstoten'.

- Er wordt onderscheid gemaakt tussen (her)bestemming naar kerken en niet-kerkelijke bestemming, bijvoorbeeld naar musea. Daarnaast bestaat er een verschil tussen herbestemmen en afstoten. Bij herbestemmen gaat het voorwerp via schenking, bruikleen of verkoop over naar een kerk of museum. Het voorwerp krijgt opnieuw een openbare of institutionele bestemming.

- Bij afstoten gaat het voorwerp via verkoop of schenking over naar een van tevoren meestal onbekende particuliere eigenaar. Het voorwerp krijgt een particuliere bestemming; de nieuwe eigenaar kan met het voorwerp doen wat hij wil. Ook vernietiging valt onder afstoten.

Er bestaan verschillende niveaus van belang, waaronder nationaal, regionaal en lokaal belang. Een ander criterium is zeldzaamheid. Diverse aspecten worden meegewogen, zoals de fysieke staat, ensemblewaarde, presentatiewaarde en documentatiewaarde.

De beoordelingen voor de fysieke staat, zijn als volgt:

- **Goed:** geen beschadiging of verval.
- **Redelijk:** kleine beschadigingen maar geen actief verval.
- **Matig:** enige schade en/of langzaam en actief verval.
- **Slecht:** behoorlijke schade en/of interventie is dringend noodzakelijk, en wanneer het voorwerp onbruikbaar of kapot is.

In de Kerkcollectie Digitaal is voor zover mogelijk op deze criteria en beoordelingen geïnventariseerd.

Handreiking Roerend Religieus Erfgoed 2011

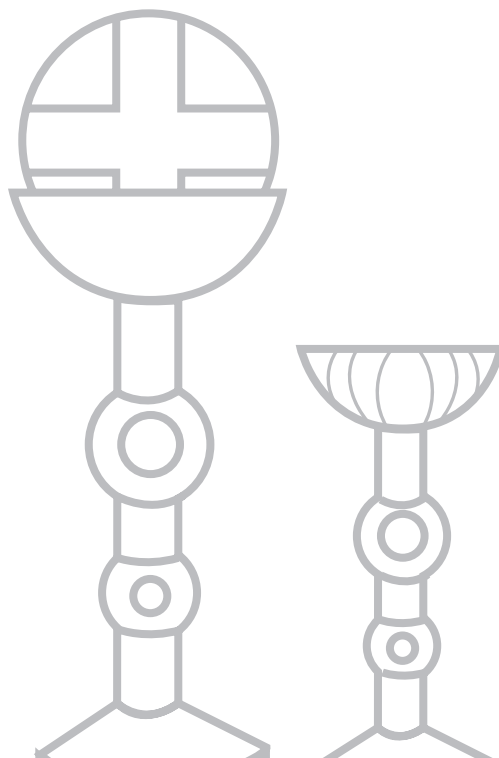
2.3 Nationale bescherming

Er bestaat een hiërarchie in de toekenning van nationale bescherming op het gebied van cultuur en erfgoed, met diverse gradaties en waarderingsniveaus. De hoogste vorm van bescherming is vastgelegd in de Erfgoedwet 2016, voorheen bekend als de Wet Behoud Cultuurbezit (WBC) uit 1984, inclusief een 'Register Beschermd Cultuurgoeederen en verzamelingen'. Op deze lijst staan roerende erfgoedstukken met een bijzondere cultuurhistorische of wetenschappelijke betekenis voor Nederland. Deze objecten worden gekenmerkt door hun uitzonderlijkheid en vormen een deel van sommige kerkelijke collecties. Kernwaarden hierbij zijn "Onvervangbaar" en "Onmisbaar voor Nederland". Zonder toestemming van de inspectie bij OCenW/RCE is verplaatsing binnen Nederland of naar het buitenland niet toegestaan.

Voor kerkgenootschappen, geloofsgemeenschappen en kerkelijke collecties is een handzame registratiestructuur opgezet op de website Kerkcollectie Digitaal, te vinden via de website van Museum Catharijneconvent. Dit registratiesysteem is opgezet als opvolging van de eerdere registratierondes, gehouden door de Stichting Kerkelijk Kunstbezit Nederland (SKKN). De website van Kerkcollectie Digitaal heeft aparte registers beschikbaar per parochie of kerkelijke instantie, met de optie om de eigen bestanden bij te houden, te wijzigen, aan te vullen met gegevens, conserveringsnotities en bijzonderheden.

Het registratiesysteem dient zowel als een praktisch hulpmiddel voor de kerk zelf, bijvoorbeeld voor het beheer van conservering, verplaatsingen en uitleen aan exposities, alsook voor een jaarlijkse controle, vergelijkbaar met behouds- en beheersystemen in musea. Hiermee wordt op moderne wijze invulling gegeven aan de oude inventarislijsten, gericht op de kerkelijke functie en inrichting van het eigen kerkgebouw.

In de ruim 70 pagina's tellende 'Handreiking 2011' zijn richtlijnen, handleidingen, voorbeelden en tips gebundeld, in beslisschema's staan de te doorlopen stappen beschreven. De handreiking is gericht op verschillende kerkgenootschappen en geloofsgemeenschappen in Nederland, zowel christelijke als andere religieuze groeperingen. Er is overwogen een herziening of heruitgave te maken, maar algemeen is de versie uit 2011 nog steeds compleet en geldig. Recent zijn wel separate korte en toegankelijke brochures opgesteld, specifiek voor de verschillende geloofsgemeenschappen. De handzame brochure 'De toekomst van Katholiek Erfgoed' is uitgegeven in 2023, als 'aanvullende richtlijnen bij de Handreiking Roerend Religieus Erfgoed' uit 2011. De brochure telt 9 pagina's en behandelt thema's als Waardering, Register voorwerpen en de Fifty-Fifty methode. Het schematisch stappenplan voor herbestemming en afstoting is opgenomen in het vorige hoofdstuk.

2.4 Topstukken - de betekenis bewaard?

Religieuze erfgoedobjecten kunnen op verschillende lijsten worden vermeld, met verschillende gradaties van belang of in een hiërarchisch volgorde. Enkele categorieën zijn:

- **Erfgoedwet register (2016)** - Stukken in dit register zijn onmisbaar en onvervangbaar voor de
- **Nederlandse Staat**. Dit is de hoogste, zwaarste vorm van bescherming.
- **Collectie NL** - Stukken met nationale betekenis.
- **Kerncollectie van bijvoorbeeld één kerk of een federatie of fusie van kerken** - Stukken in deze categorie kunnen kunsthistorisch belangrijk zijn, maar het kan ook uitsluitend lokaal belangrijk stukken betreffen.
- **Overig** - De resterende stukken staan wel in de lijst van Kerkcollectie Digitaal, maar hebben geen specifiek belang. Hier beslist het kerkbestuur zelf over.

Voor de topstukken in de kerk is de Erfgoedwet met regelgeving bepalend. Voorwerpen in het register worden uitgebreid omschreven en gewaardeerd op onmisbaarheid en onvervangbaarheid. De bepalingen voor behoud en beheer volgen de hoge museumstandaarden op het gebied van registratie, fotografie en het handhaven van een beschermend klimaat. Restauratie maakt hier ook deel van uit. Om eigenaren bij te staan die geen museum beheren en niet over de infrastructuur daarvoor beschikken, zijn er subsidieondersteuning georganiseerd waarop zij aanspraak kunnen maken.

2.5 Een toekomst voor roerend religieus erfgoed

Elke stad herbergt enkele grote kerken, die naar verwachting nog lange tijd zullen blijven bestaan en hun kerkelijke functie zullen behouden. Deze kerken worden vaak aangeduid als 'cultuurkerken', waar mensen naar toe gaan voor bezinning en gebed, om een kaarsje aan te steken of de kerk te bezoeken als toeristische attractie. Cultuurkerken hebben doorgaans naast een kerkgemeenschap, stichtingen met vrijwilligers die rondleidingen, concerten of muziekfestivals organiseren. In Maastricht zijn de drie belangrijkste voorbeelden de Onze Lieve Vrouwebasiliek, de Sint-Servaasbasiliek en de Sint-Matthiaskerk. Deze kerken dragen monumentaal bij aan het stadsbeeld en rechtvaardigen hun bestaansrecht als oude Rijksmonumenten, waardoor ze blijvend beschermd zijn. Ze hebben een rijke inrichting en gevarieerde collecties van zowel religieuze objecten als kunstvoorwerpen, resultaat van talrijke wijzigingen en toevoegingen in het interieur door de eeuwen heen. Ze vormen een levendig geheel en vertegenwoordigen een verbeeld verleden, resultaat van kerkontwikkeling, Beeldenstorm, de Franse tijd, 19e-eeuwse restauraties en het Tweede Vaticaans Concilie in de 20e eeuw. De aanwezigheid van schatkamers, tekstborden en deels museale inrichtingen draagt bij aan dit historische beeld.

Foto: Zegels aan oorkonde uit 1325. Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Hoewel veel van deze kerken grotendeels niet-religieus bezoek ontvangen, is de religieuze functie en context nog steeds intact, zodat 'devotie' kan plaatsvinden. Dit in tegenstelling tot musea waar kerkelijke kunst wordt tentoongesteld maar een vergelijkbare spirituele atmosfeer ontbreekt. Kerkgebouwen zijn levende getuigenissen van een rijke geschiedenis en blijven ook na herbestemming een plaats van betekenis en beleving, bijvoorbeeld wanneer een kleine dagkapel in gebruik blijft, door vitrines met beelden of zilverwerk of via verklarende tekstborden bij gewelfschilderingen. Herbestemde kerken in Maastricht zijn de Onze Lieve Vrouw van Goede Raad kerk in Malpertuis die als thuisbasis voor Opera Zuid dient en de Theresiakerk waar de Philharmonie Zuidnederland repeteert, terwijl er nog steeds een kleine kerkelijke functie wordt behouden. De kerk van Bosscherveld huisvest een sportschool en de Lambertuskerk is lang geleden al naar een woonfunctie overgegaan. Dit zijn relatieve jonge kerkgebouwen. In Heer heeft recent de Stella Maris kapel van de 'zusters van Opveld' een nieuwe bestemming als muziekrimte gekregen. Het aangrenzende klooster werd eerder al omgebouwd tot woonzorgcentrum voor ouderen. Ook sommige heel oude kerken zijn meer of minder succesvol herbestemd. 'De Dominicanen' fungeert als boekhandel met koffierestaurant, de voormalige Augustijnenkerk 'Awwestiene' als horecagelegenheid, de Franciscanenkerk huisvest nu het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHCL) en het Rijksarchief, en de Kruisherkerk is een exclusief hotel geworden. Overigens waren dit geen parochiekerken maar kloosterkerken van ordes die tijdens de Franse tijd onder dwang Maastricht al moesten verlaten.

Foto: D'n Awwestiene voormalige Augustijnenkerk 17e eeuw, Maastricht. Eind 18e eeuw al in onbruik geraakt, kent sindsdien vele soorten invulling en gebruik (groentehal en feestzaal)

De DCKK en het Bisdom Roermond zijn te benaderen als het gaat om regelgeving en bestaande organisatiestructuren voor kerkelijk erfgoed. De parochies zijn als 'eigenaar' ook een belangrijke speler. De waardestelling van het roerend erfgoed is meestal tijdens eerdere inventarisatierondes bepaald. Verschillende inventarisaties zijn inmiddels digitaal en al dan niet beperkt toegankelijk, bijvoorbeeld in de 'Kerkcollectie Digitaal', via de website van het Museum Catharijneconvent en via de recente inventarisatie binnen het Bisdom Roermond.

Daarnaast zijn er in Limburg nog kloosters (ordes en congregaties) en kerkelijke instellingen of gebouwen die niet onder het Bisdom vallen. Zij kennen eigen routes voor herbestemmen, ontzamen en afstoten. Onderzoek kan inzicht geven in welke ordes of congregaties er nog zijn in Limburg, welk roerend religieus erfgoed daar aanwezig is en wat de meest duurzame methode zou zijn om dit erfgoed fysiek en/of digitaal te behouden en te ontsluiten.

Als gemeenten in Limburg de katholieke, religieuze signatuur van kerken en kloostergebouwen (al dan niet hergebruikt) op de agenda zetten als cultureel erfgoed en een essentieel onderdeel van de identiteit 'waar je vandaan komt', dan brengt dat consequenties met zich mee. Het is van cruciaal belang om voor de toekomst te bepalen hoe het behouden, toegankelijk houden en presenteren van dit erfgoed er uit kan zien.

Samengevat

Wat betreft de roerende zaken in een kerk kan een tweeledige conclusie worden getrokken. Het wegvallen van de religieuze functie betekent het vervallen van de oorspronkelijke betekenis en het belang van een voorwerp. Niettemin kan datzelfde voorwerp als kunst- of cultuurvoorwerp waardevol genoeg zijn om te behouden. Het kerkgebouw huisvest een gevarieerde inrichting, van groot tot klein, van (muurvaste) wandschilderingen tot een reliekhouder of vergulde monstrans. Vooral de combinatie van deze diverse voorwerpen geeft kleur, vorm, betekenis en uitstraling aan zowel de kerk als aan de objecten zelf. Los van elkaar, buiten een kerkinterieur, hebben veel van deze voorwerpen hun glans verloren. Men zou kunnen overwegen om deze items op te slaan in een Religieus Erfgoed Depot (RED) totdat er weer vraag is naar een samenhangende religieuze inrichting, of wanneer iets blijkt een cultureel bijzondere waarde te hebben. Hierbij rijst de praktische vraag: wie gaat dit doen, beheren en bekostigen? Depots zijn meer dan eenvoudige opslagruimtes. Zonder een goede beschrijving en plaatsregistratie raken voorwerpen zelfs in opslag onvindbaar, onherkenbaar en 'verloren'.

Foto: Grote stukken voor de processie – tijdelijk opgesteld in de kruisgang van de Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

HOOFDSTUK 3

RED als oplossing voor roerend religieus erfgoed ?

Introductie

De beslissing over wat te doen met roerend erfgoed uit een aan de eredienst onttrokken kerkgebouw is gebonden aan talrijke regels, vanuit het oorspronkelijke religieus-kerkelijk perspectief en vanwege het behoud van nationaal erfgoed in een wereldlijke context. Een langdurige en goede samenwerking tussen kerkgenootschappen en de overheid heeft veel opgeleverd. Voor de registratie, het onderhoud en beheer van roerend religieus erfgoed zijn inmiddels gedetailleerde richtlijnen en regelgeving vastgesteld. Er bestaan aanbevelingen en praktische handreikingen om deze processen te stroomlijnen. De visie op het behoud van kerkelijke kunst is in samenspraak tussen de overheid en alle geloofsgemeenschappen uitgebreid beschreven in de Handreiking uit 2011, die recentelijk is verwerkt tot overzichtelijke brochures. Wat momenteel ontbreekt, zijn praktische oplossingen: waar kan er bewaard worden, wie beslist en wie is er nog ter plaatse, voor het beheer ? Hier komt het Religieus Erfgoed Depot (RED) naar voren als een mogelijke oplossing.

Foto: Reliekhouders, gelabeld, in tijdelijk depot

SKK 274

161ca197-c191-1801-8034-271111111111 (PICO-af-ecidmg, 3)

3.1 Religieus erfgoed opslaan - hoe, wat en waar

Spullen opslaan in een depot lijkt een eenvoudige oplossing. Het uitstellen van beslissingen over wat te doen met de spullen geeft ruimte en tijd. Er bestaan verschillende vormen van opslag en depots, variërend van eenvoudige 'garage'-opslag tot hoogwaardige museale opslag, waarbij werk, inzet van mensen, tijd en kosten van beperkt tot onbegrensd kunnen oplopen.

Het begrip 'depot' heeft verschillende connotaties. Het wordt ook verschillend opgevat door betrokkenen, afhankelijk van hun rol en achtergrond in het opslaan van erfgoed. Grofweg zijn er drie varianten van opslag:

Opslag op basisniveau

Het gebruik van een gehuurde opslag, zoals bijvoorbeeld Shurgard, biedt weliswaar opslagruimte, maar deze is niet museaal. Het is geschikt voor inboedel opslag, niet als depot. Meestal is er maar één persoon met toegang en zicht op de opslagruimte en wat er is opgeslagen. Regelmatige controle is niet gepland, de voorwerpen staan er kwetsbaar, zijn (ongelabeld) verpakt of zitten in dozen. Voorwerpen zijn onvindbaar door de stapeling van spullen. Deze vorm van opslag kan leiden tot een stapeling van problemen.

Transito depot

Dit kan een mogelijke oplossing zijn voor kerken in transitie. Opslag in een transito depot is beperkt in tijd, met een vastgesteld budget, onder bepaalde criteria, uitgevoerd door deskundigen of geïnstrueerde vrijwilligers (zie bijvoorbeeld Casus 3 en Casus 9). Opslag in een leeggekomen kerk lijkt een goede optie maar kan na verloop van tijd problematisch worden wanneer algemene maatregelen zoals een goede opslag en klimaatbeheersing, fotografie en registratie ontbreken.

Museaal depot

Voorwerpen opgenomen in het 'Register Beschermd Erfgoed' genieten de hoogste wettelijke bescherming. Hiervoor gelden strikte veiligheids- en klimaatnormen, met registratie en documentatie volgens erfgoedstandaarden, regelmatige conditiechecks, enzovoort. De opslagomstandigheden van deze selectie moet hieraan voldoen. In een aantal gevallen zijn er financiële middelen beschikbaar in de vorm van subsidies. Een museaal depot gaat uit van tenminste één erfgoedprofessional voor de werkzaamheden en uitvoering (zie Casus 4).

Wanneer voor een kerkinterieur, voor de inboedel en de spullen, zelfs na selectie voor herbestemming in een andere kerk of in een museum, geen plek gevonden kan worden, is afstoten de volgende stap. Overwogen kan worden om dan toch tenminste digitaal het registratiebestand met foto's, goede beschrijvingen en bijbehorende verhalen te bewaren.

Digitaal depot

De inventarislijst op Kerkcollectie Digitaal kan de basis zijn voor digitale opslag van het interieur van een gesloten kerkgebouw. Het wordt dan een 'digitale collectie', een digitaal depot. Om digitale collecties en erfgoedinformatie zichtbaar, bruikbaar en houdbaar te maken, is in 2014 het nationale Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) opgericht. Diverse kunstcollecties in Limburg, waaronder Ons Limburgs Museum, het AEZEL-project en Limburgs ErfgoedNet, hebben de overstap naar het digitale domein gemaakt. Hoewel digitalisering geheel geïntegreerd is binnen de erfgoedsector, vereist een (vorm van) digitaal depot net zo goed een structuur voor opslag, onderhoud en updates van de digitale inhoud en de bestanden (zie Casus 11).

Bij de afweging om roerend religieus erfgoed op te slaan, komen de volgende vragen naar voren:

- Wat is het doel van opslag - spullen bewaren, maar voor wie?
- Waaraan moet de opslag voldoen - maak een keuze en stel prioriteiten.
- Wat is de conditie van de spullen die in opslag gaan - vooraf conserveren voor langer behoud?

Daarbij zijn keuzes in de volgende aspecten belangrijk:

- Veiligheid, verzekerde of beveiligde opslag met alarmsystemen.
- Schone opslag – in een grote open loods, in loodsen met aparte segmenten, eigen boxen zodat er geen verspreiding is van stof, vuil, actieve insecten, besmetting met schimmel e.d.
- Klimaatcontrole op welk niveau: temperatuur, vochtigheid, zonlicht, luchtverplaatsing (airco systemen, grote loodsen).

Foto: Doopkapel in de Sint Laurentiuskerk (11e eeuw en later) in Voerendaal

3.2 Wie wat bewaard heeft wat eigenlijk

Wanneer een kerk niet langer in gebruik is, raken de religieuze voorwerpen en het interieur uiteindelijk in verval. Ook als alles aanvankelijk in de kerk blijft, verslechtert de conditie van de voorwerpen doordat de verwarming wordt uitgeschakeld, er niet meer wordt gepoetst en het gebouw niet meer wordt onderhouden. Dit heeft allereerst impact op de direct kwetsbare items zoals textiel en boeken, polychrome beelden, altaren en schilderijen. Bij zo'n veranderende situatie is een actuele toestand beoordeling van de voorwerpen, het controleren op vuil, schade of aantasting door insecten, corrosie of op constructieve gebreken van de spullen belangrijk. Ook in een depotomgeving kan dit onopgemerkt verslechteren, wanneer er geen regelmatig gebruik en onderhoud plaatsvindt, zoals in een actief interieur.

Keuzes kunnen aangepast worden voor de soort spullen en voorwerpen die worden opgeslagen (kostbaarheid, kwetsbaarheid, formaat, diefstalgevoelig). Het inpakken van de voorwerpen kan beschermend werken, maar dat vereist wel weer nummering, labels en gedetailleerde beschrijvingen. Een goede aanpak begint met het registreren van wat wordt opgeslagen (inventarislijst met beschrijving en foto per voorwerp). Vervolgens is het belangrijk te beslissen hoe de spullen de opslag ingaan. Zijn deze vóór opslag in goede of slechte conditie of brengen ze stof, vuil of actieve insecten en schimmels mee in depot? Kunnen ze globaal worden gecontroleerd, schoongemaakt en bijvoorbeeld genummerd in kratten worden opgeslagen? Er bestaan gespecialiseerde depots die ook collectiemanagement aanbieden om deze risico's te beperken en verdere achteruitgang te voorkomen.

Aan elke keuze zijn kosten verbonden. De optelsom hangt af van de combinaties, er zijn opties in soort opslag en in verschillende prijsklassen. Vergelijkingen zijn lastig te maken omdat niet overal de kubieke meter prijzen worden gegeven, maar 'per stelling', per rek of per opslagbox. Meestal is het nodig een specifieke offerte op te vragen voor een complete inboedel of inventaris.

Foto: Kazuifels en paramenten in opslag

3.3 Opslag en kosten

Het aanbod in soorten depots en opslag is groot en divers. Opslag kan variëren van ‘alles op zolder leggen’, opslaan in een garage, bij verhuurbedrijven van opslagboxen of een verhuisbedrijf, tot aan professionele depotopslag onder museale condities. Zolang een parochie nog gebouwen heeft, kunnen die als tijdelijke opslag uitkomst bieden. Firma's als Shurgard bieden zogenaamde ‘self-storage’ opties vanaf kleine (enkele m³) tot grote boxen. Verhuisbedrijven slaan op in hun loods en brengen de ingenomen ruimte qua rekken of kuub inhoud in rekening. Bij de ‘self-storage’ opslag van firma's als Shurgard is er altijd toegang voor de eigenaar, bij verhuisbedrijven doorgaans niet of alleen op afspraak.

Self-storage

De populaire ‘self-storage’ is aantrekkelijk voor tijdelijke opslag van enkele spullen. Dat lijkt goedkoop, maar met alle extra's (rekken, verzekering, oplopende prijzen na een startaanbieding) kunnen de kosten per jaar snel oplopen. Voor opslag van een inboedel van een huis (80 m³) wordt gerekend met prijzen vanaf € 350,- tot € 800,- per maand. Dit komt neer op € 4.000,- tot € 10.000,- per jaar.

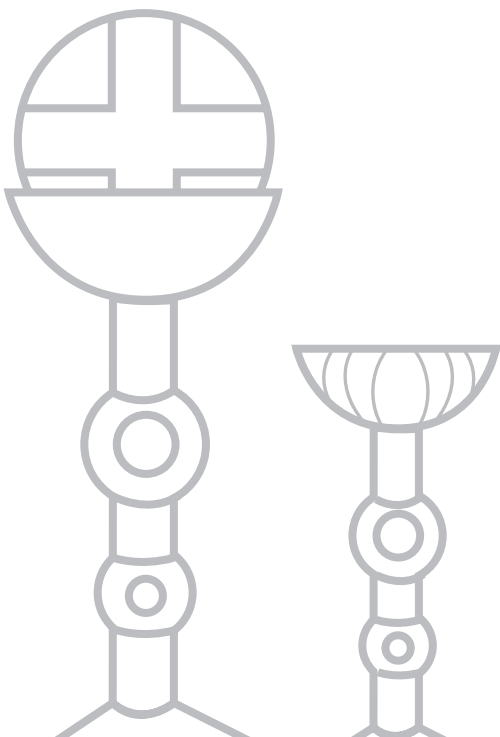
Kunst-opslagdepot

Wanneer de voorwerpen veilig en onder optimale condities worden opgeslagen bij een gespecialiseerd kunsttransport- en opslagbedrijf, variëren prijzen sterk. Opslag kan al vanaf € 4,- tot zo'n €15,- per maand (schoon, veilig). Opslaan in rekken kratten of in een aparte container-box van een volume van 80 m³ kost al snel €1.000,- tot €1.800,- per maand, per jaar € 10.000,- of meer.

Verhuisbedrijf

Een regulier verhuisbedrijf ligt qua prijs ergens tussen ‘self-storage’ en kunstopslag in, waarbij de kwaliteit van de opslagloodsen goed moet worden meegewogen.

Globaal genomen zijn de kosten voor opslag in te schatten op € 4.000,- tot € 10.000,- per jaar of meer. Het is de moeite waard te onderzoeken of opslag in een kerk of een erfgoedinstelling in de buurt mogelijk is. Misschien kan er lokaal (tijdelijke) opslag worden georganiseerd bij een lokaal museum, tot het moment van selectie of herbestemming van stukken.

3.4 Verzameldepot - Religieus Erfgoed Depot RED

Voor opslag van de inventaris van een kerk is het totale volume bepalend. Wanneer zicht is op aantallen en soorten voorwerpen en hun omvang, kan een keuze voor opslag 'in huis' of elders worden gemaakt. Een veelgenoemde en logische optie is het inrichten van een verzameldepot met opslagmogelijkheden voor inventarissen uit meerdere kerken samen. De voordelen lijken evident: soortgelijke spullen in opslag, collegiale samenwerking met teams van andere kerken en kennisdeling omtrent de parochie- inventarissen. Wanneer bovendien een (leeggekomen) kerkgebouw voor opslag wordt bestemd, kunnen jaarlijkse kosten voor verwarming, elektriciteit en beveiliging worden gedeeld door de (voormalige of gefuseerde) parochies, of door een gemeente worden overgenomen. Dit is wellicht goedkoper dan een van de commerciële opslagopties. Tenslotte blijft er altijd de vraag wat het doel is van alle inspanningen en van alle kosten.

Rekenvoorbeeld RED

Voor de hand liggend is de gedachte om in een leeggekomen kerk een RED in te richten. Deze optie is hier uitgewerkt als voorbeeld. Uitgaand van een kerk van gemiddeld formaat, kan gerekend worden met een oppervlak van ca 50m lengte en 15m breedte, dat is 750 m². De hoogte zal zelden de beperkende factor zijn voor opslagrekken of grootformaat objecten. Bij de hoogte van 3 meter gemiddeld is een volume op te slaan van ruim 2000 m³. Er is meestal een kluis voor zilverwerk en kostbaarheden, het klimaat komt redelijkerwijs overeen met de kerkgebouwen waar de spullen vandaan komen. Eén leeggekomen kerk kan misschien de roerende stukken van vijf tot tien kerkinterieurs bergen.

Naar verwachting loopt het aantal kerken in gebruik in de komende 20 jaar terug naar slechts één kwart van het huidige aantal. Van de katholieke kerken in Limburg zouden dan bij opslag van de spullen zomaar 100 tot 150 series kruiswegstaties opgeslagen moeten worden. Daarnaast 100 tot 150 tabernakels, altaartafels (of de stenen ervan), evenzoveel doopvonten, een meervoud aan beelden en andere schilderijen van wisselend formaat, enkele (zij)altaar-opbouwen, preek- en biechtstoelen. Dan zijn de (monumentale?) kerkbanken, heel veel liturgisch vaatwerk, kazuifels, vaandels etc. nog niet meegeteld.

Als er al een kerkgebouw hiervoor geschikt is te maken, zal toch nog een kostenafweging gemaakt moeten worden. De eigenaar is waarschijnlijk niet meer de (oorspronkelijke) parochie, maar wie dan wel. Jaarlijkse belasting, kosten voor licht, verwarming, alarm en vrijwilligers die aan beheer doen lopen door. Deze rekensom maakt inzichtelijk hoe groot en ook complex de kwestie is.

HOOFDTUK 3

Foto: Kunstenaar Hans Truijten beschilderde in de jaren 80 het interieur van de Sint-Catharinakapel (12de eeuw) in Lemiers

3.5 Digitaal alternatief

Na alle overwegingen en afwegingen kan het besluit vallen om bepaalde spullen niet meer te bewaren. Een alternatief voor fysiek opslaan is digitaal bewaren, door afbeeldingen, gegevens en verhalen digitaal op te slaan en zo toch nog te bewaren. Hoe is dit het beste op te zetten en wat is er nodig om van een fysieke naar een goede 'digitale versie' van een object te komen? Digitale opslag is op verschillende niveaus te organiseren:

1. **Softwareprogramma's:** bieden een eenvoudige maar niet-gestandaardiseerde en niet-duurzame manier om informatie digitaal vast te leggen. Dit kan bijvoorbeeld met programma's als Excel.
2. **Databases en Collectiebeheersystemen:** ontwikkeld voor instellingen die met collectiebeheer te maken hebben. De gestructureerde databases voldoen aan vastgestelde normen maar tegen aanzienlijke kosten en vragen van de gebruiker een zekere expertise.
3. **Cloudopslagdiensten:** Online opslagdiensten zoals Microsoft One Drive en Google Drive bieden overal toegang tot digitale bestanden, een groot voordeel van cloudopslag zolang er een internetverbinding beschikbaar is. Prijzen variëren per aanbieder, per terabyte (TB) enkele honderden euro's per jaar (zie Casus 11).

Ook bij het uitsluitend digitaal bewaren van religieuze objecten zijn er consequenties. De voorwerpen blijven immers in principe niet bewaard. Een vraag is wie beheerder, 'eigenaar' wordt van de digitale bestanden, hoe is digitale opslag voor de lange termijn georganiseerd en is hiervoor een duurzaam digitaal beheer geregeld. Voor de 'toeschouwer', het publiek als algemene gebruiker, heeft het 'als een digitale kopie' bewaren van religieuze voorwerpen voordelen: digitaal is er een veel groter bereik, informatie worden vindbaar en doorzoekbaar voor grote groepen mensen.

Uitsluitend digitaal bewaren geeft maximale toegankelijkheid en kostenbesparing. Dit moet worden afgewogen tegen de waarde van het fysieke object en het mogelijke verlies van context bij deze transitie van materiaal naar digitaal. Ondersteunende instellingen die kunnen helpen bij kennisoverdracht over digitalisering zijn het Huis voor de Kunsten Limburg en het Netwerk Digitaal Erfgoed.

Foto: Tijdelijke opslag kerkschatten schatkamer Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

3.6 Wie voert uit – krijgen de spullen een functie elders?

De eerste verantwoordelijkheid voor de kerkinventaris ligt bij het kerkbestuur. De dagelijkse uitvoering van onderhoud en beheer is meestal de taak voor kerkmeesters, kosters, conciërges en vrijwilligers die zich vaak met hart en ziel inzetten. Het zijn over het algemeen geen vakinhoudelijke geschoolde erfgoedprofessionals. Wanneer parochiegemeenschappen krimpen, personele aanstellingen teruglopen en fusies financieel noodzakelijk worden, vergt dit veel aandacht en energie van het kerkbestuur. De zorg voor het roerend erfgoed in het kerkgebouw heeft dan minder prioriteit. Wat kunnen we verwachten:

- Sluitingen en fusies van kerkgebouwen zullen leiden tot herbestemming van spullen uit oude kerken voor de nieuwe inrichting van fusiekerken.
- Het beslissingsproces rond herbestemming is een eenmalige gebeurtenis voor elke parochie. Uiteindelijk zal de (fusie)parochie afgeslankt zijn en alleen nog gebruikmaken van de centrale, oudste en monumentale kerken in elke stad.
- De taak voor de kerkbesturen van deze 'laatste' parochies wordt te zwaar, het zijn tenslotte vrijwilligers die belast zijn met het besturen en draaiende houden van de kerk.

De Casussen laten zien dat er een tekort is aan uitvoerders, aan mensen die de rol van schatbewaarder en beheerder van mogelijk tijdelijke depots op zich willen en kunnen nemen. Kerkbesturen, vaak bestaande uit vrijwilligers op leeftijd, werken in een moeilijke financiële tijd voor steeds grotere fusieparochies en hebben andere prioriteiten. Het omgaan met de kerkgebouwen zelf en mogelijk het afstoten ervan is al een grote, ingrijpende klus met veel cruciale beslissingen (verkoop, overdracht, projectontwikkelaar, monumentenzorg, contracten, personeel, etc.) en roept vaak ook sterke emoties op binnen de parochies.

Het inhuren van een museumprofessional of het betrekken van een erfgoedsspecialist in het proces van het bewaren of afstoten van roerend kerkelijk erfgoed kan erg nuttig zijn. De vraag is of een parochie die op het punt staat zichzelf op te heffen, dit nog als mogelijkheid ziet en bereid is hiervoor budget vrij te maken. Omgekeerd is het de vraag of iemand vanuit het erfgoedbeheer de juiste inzichten heeft om religieus erfgoed te ontzamen, om te besluiten welke spullen weg kunnen. Mogelijk is het effectiever om dit intern binnen de kerk aan te pakken, wat overigens al gebeurt. Hierbij kan een tijdelijke vorm van depot of opslag behulpzaam zijn.

Uiteindelijk zouden overheden een actievere rol moeten spelen bij het beschermen van de kerkinterieurs, de schatkamers en de verdere inventaris, vooral bij de belangrijkste monumentale kerken die als rijksmonument maximaal beschermd zijn en tot de grootste en oudste gebouwen in Nederland behoren. De Handreiking uit 2011, opgesteld door Museum Catharijneconvent in samenwerking met kerkgenootschappen en de overheid, dient hierbij als richtlijn. Door functies als conservator, behoud- en beheermedewerkers te ondersteunen en een publieksfunctie voor de kerkgebouwen te initiëren, kunnen de (voorheen) meest prominente kerken als cultuurkerk behouden blijven. Ook samenwerking met bisdommen is van belang, aangezien zij in de toekomst een kleinschalige actieve geloofsgemeenschap behouden die de oudste (stads)kerken blijft gebruiken, waardoor de oorspronkelijke religieuze betekenis in stand blijft.

TOT SLOT

Tijdens een bijeenkomst van Coöperatie Erfgoed Limburg (CEL) in 2021, gehouden op locatie in de Schatkamer van de Sint-Servaasbasiliek, hield Armand Opreij een indringend betoog ter ondersteuning van het behoud van roerend kerkelijk erfgoed dat vaak achterblijft bij de sluiting van kerken en religieuze gebouwen. Het is een vervolg op een eerder initiatief getiteld: 'Toekomst voor Limburgs Religieus Erfgoed. Behoud en ontsluiting van Limburgs religieus erfgoed'.

Met zicht op de kerksluitingen werd gedacht aan een 'Erfgoedbewaarplaats' waarbij misschien een monumentale kerk als verzameldepot zou kunnen dienen.

Voor herbestemming van gebouwen bestaan inmiddels talrijke richtlijnen, waarderingen en publicaties met voorbeelden van zowel succesvolle als minder succesvolle projecten. In deze publicaties wordt echter vaak weinig aandacht besteed aan roerende goederen. De adviezen zijn doorgaans eenduidig: inventariseren, registreren, fotograferen, waarderen, deskundigen inschakelen, tijd nemen, vervolgens veilen, weggeven en als allerlaatste optie, indien nodig, actief vernietigen. Dit zijn goede adviezen, maar in de praktijk worden ze soms letterlijk als sluitpost gezien bij sluiting. In Limburg zijn gelukkig al veel van deze stappen uitgevoerd:

- **Parochiekerken (vallend onder het Bisdom) hebben Kerkcollectie Digitaal. Kerkbesturen registreren digitaal en houden bij wat in het verleden ook al is geïnventariseerd, gefotografeerd en beschreven. Er is goed inzicht in wat van waarde blijft nadat de kerkelijke betekenis en functie wegvalt. Zie hoofdstuk 2.**
- **Kloosterorden organiseren hun eigen erfgoed door selectie en doorgeven aan het laatst open blijvende klooster in Nederland, of waar het Moederklooster van de orde hoofdkantoor houdt. Zie ook Casus 5.**
- **Musea kunnen voortkomen uit verzamelingen en religieuze collecties rond een orde, een klooster of een specifieke heilige. Zie bijvoorbeeld Casus 6.**

De hoeveelheid voorwerpen, evenals de waarde en waardering per kerkinterieur, staan in de registratie van Kerkcollectie Digitaal, van Register Beschermd Erfgoed tot lokale kerncollectie. De absolute aantallen zijn mogelijk veel te groot om voor elk object van belang een museumbestemming of een plek in een regionaal erfgoedcentrum te vinden. Dit lijkt opslag in een RED noodzakelijk te maken, wanneer stukken met een bepaalde waardering niet zomaar mogen worden afgestoten.

Depots voor religieuze opslag bestaan, maar ze worden snel een eindeloze verzamelplaats waar spullen zich ophopen zonder ooit weer te vertrekken. Registreren en onderhoud plegen is belangrijk, maar waartoe? Vaak ontbreekt er een duidelijk doel of zicht op een (eind) bestemming. Goede opslag brengt kosten met zich mee. Een inadequaat depot is in feite geen depot. De uitdaging ligt in het maken van de juiste keuzes, aangezien het probleem van te veel weggooien kan omslaan naar het probleem van te veel bewaren.

QUOTE PETER TE POEL

Peter te Poel: "het gaat niet om de mensen, het gaat om de spullen!" De mensen zijn er straks niet meer maar de spullen wel. Die moeten we bewaren, die vertellen het verhaal en dragen betekenis.

Er is zo ongeloofelijk veel te vertellen over de religieuze voorwerpen. Waar ze voor dienden, bijvoorbeeld welke zilversmid het in opdracht van welke schenker, met inscriptie of tekst aan een kerk of pastoor opgedragen, de kwaliteit, ook de sporen van gebruik in een processie wellicht, schade en reparaties, veranderingen en aanpassingen aan de tijd, toevoegingen in latere stijl. In tijden van oorlog of bezetting van de stad werd het snel thuis bij kanunniken ondergebracht, de stad uit gesmokkeld, om later weer terug te keren. Zo stapelt de geschiedenis zich letterlijk op in een voorwerp. En dat is dan de context: van bewaren.

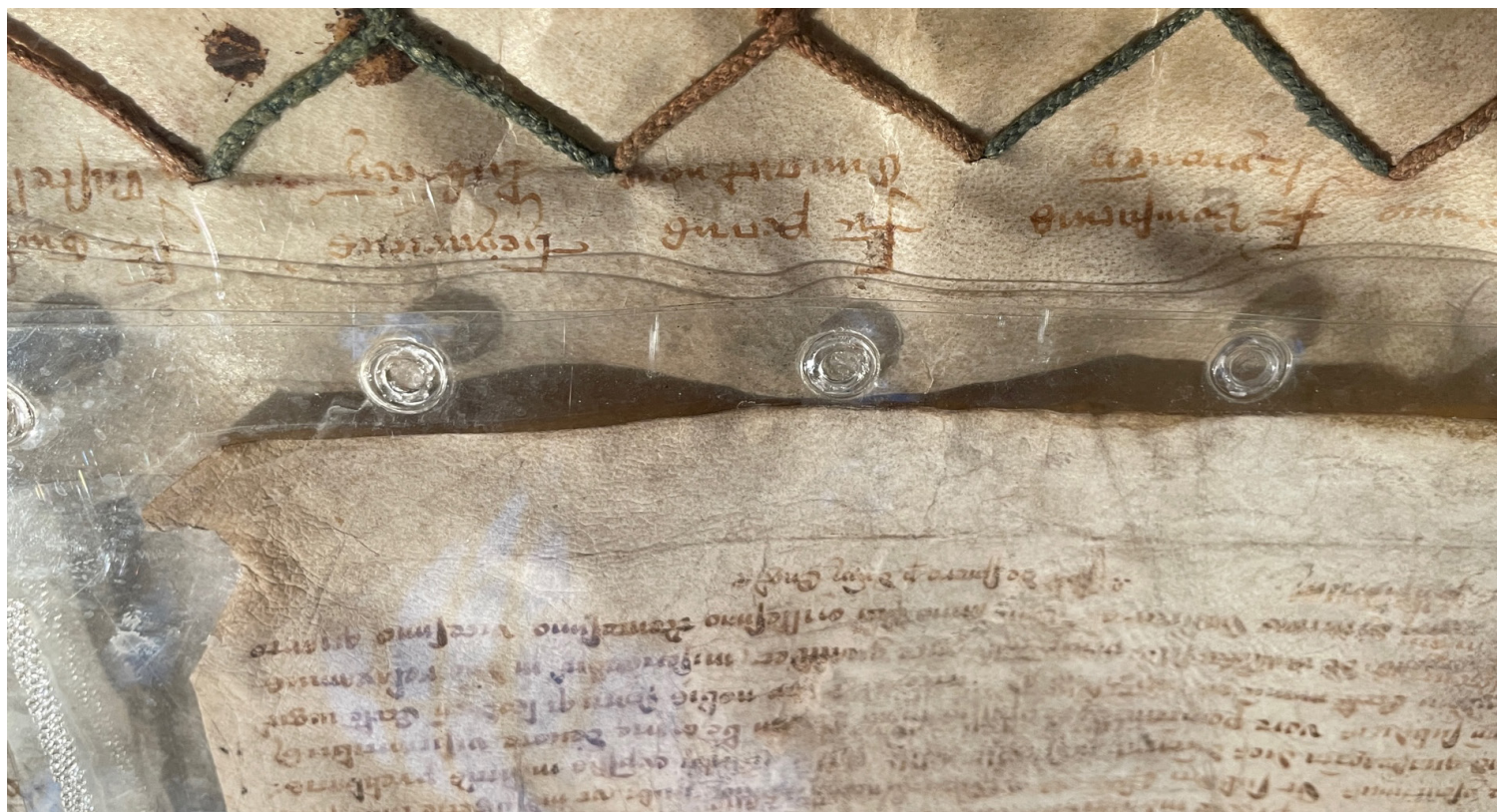

Foto: oorkonde uit 1325, schatkamer Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

CONCLUSIES & AANBEVELINGEN RED - ALS OPLOSSING VOOR ROEREND RELIGIEUS ERFGOED?

Foto: Bovenaanzicht transportkist met reliekhouders in tijdelijke opslag,
Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Conclusies

Het onttrekken aan de eredienst werkt voor de kerkgebouwen anders dan voor de roerende zaken, de spullen in het interieur. Het kerkgebouw heeft waarde als onroerend goed. Bij verkoop is er overdracht van eigendom, blijven monumentbepalingen van kracht, en zijn er vergunningen nodig. De parochie met het kerkbestuur is eigenaar, daarnaast hebben het bisdom, de gemeente, een projectontwikkelaar of de nieuwe eigenaar een rol. Het interieur als verzameling voorwerpen volgt een geheel ander proces van ontzamelen en afstoten, volgens veel verschillende routes.

Interieurs hebben als integraal geheel zelden een integrale herbestemming. Het interieur valt uiteen in categorieën als kerkzilver, paramenten, beelden, meubels, schilderijen. En uiteindelijk zijn het 'veel spullen' die weg moeten.

Verkoop, weggeven en veilen zijn ook vormen van herbestemming. Om dit proces genoeg tijd te geven en beslissingen uit te stellen, kan opslag in een tijdelijk RED een oplossing bieden.

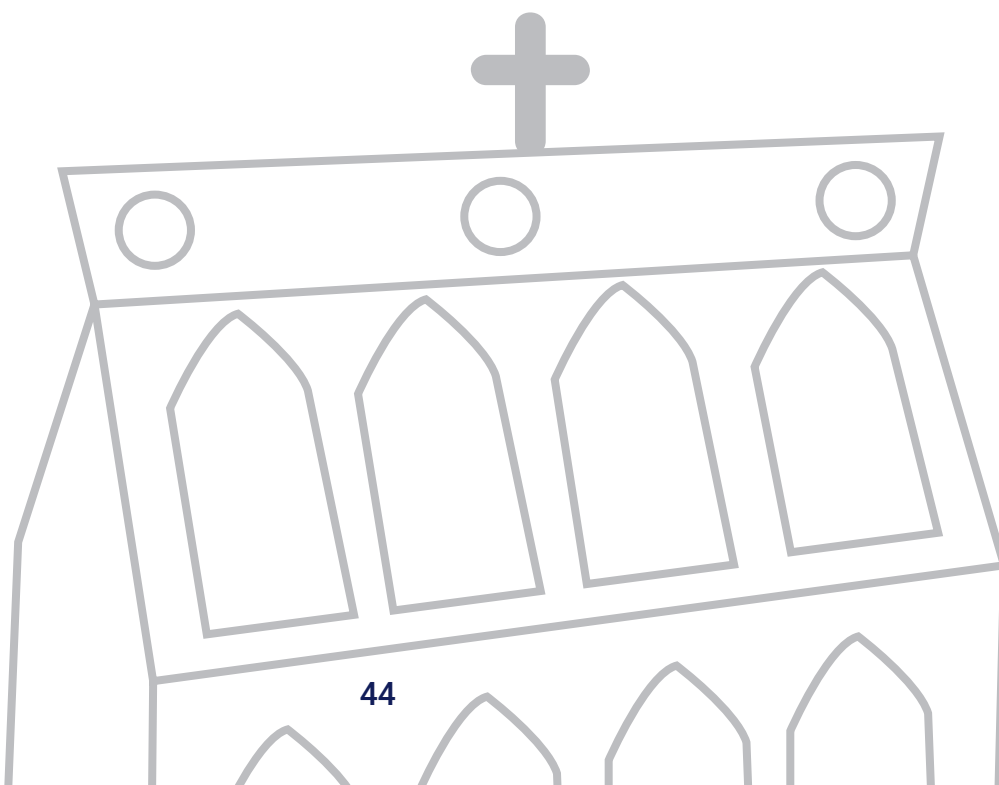
Bij verplaatsing van voorwerpen uit een kerkinterieur is het cruciaal vast te stellen bij wie het eigendom ligt en naar wie het na verplaatsing overgaat. Bestaande regelgeving geeft parochies de mogelijkheid om voorwerpen af te stoten, te verkopen, te veilen en ook de verantwoordelijkheid over te dragen. Omdat dit geen alledaagse routine is, kan dit als een uitdaging worden ervaren.

Bij verandering van eigendom bij roerend erfgoed, gaan taken en verantwoordelijkheden mee. Het is belangrijk in kaart te brengen welke dat specifiek zijn, per groep of soort objecten.

Kerkcollectie Digitaal is een uitstekende tool voor registratie om conditie, verplaatsing etc. van elk beschreven object bij te houden. Het vergt wel kennis, kunde en tijd. Beoordeling van wijzigingen en afwaarderingen liggen elders waardoor afstand wordt ervaren. Onduidelijk is wie hier uiteindelijk beslist.

Wanneer een religieus gebruiksvoorwerp een erfgoedobject wordt, kan de betekenis veranderen. Bij devotie relieken in reliekhouders valt een betekenislaag weg wanneer het reliek zelf uit de houder wordt verwijderd.

Wanneer het religieuze gebruik wegvalt, heeft dit consequenties voor de omgang met het materiële object. Een gebruiksvoorwerp mag slijten, in processies meegaan, in de mis worden gebruikt; een erfgoedobject wordt met handschoenen gehanteerd en bewaard onder (museale) omstandigheden met regels voor behandeling, opslag en conservering.

Objecten van het Register, beschermd door de Erfgoedwet, zijn belangrijk genoeg om aan musea aan te bieden. Echter musea hebben hun specifieke collectiebeleid en nemen niet alles aan. De aantallen voorwerpen opgenomen in het Register zijn mogelijk te groot voor herbestemming in museumcollecties.

Nationale en lokale overheden kunnen meer doen om het roerend religieus erfgoed te behouden. Dit kan door in herbestemde kerken duidelijk een plek te reserveren waarin het verleden wordt uitgelegd en de verhalen worden verteld (in de inrichting, in vitrines, met tekstborden) en dit te faciliteren.

Financiële steun en subsidies voor behoud van roerend erfgoed dekken in de regel maximaal de helft van de kosten. Het blijft lastig het andere deel bijeen te brengen, hier motivatie voor te vinden, omdat roerend erfgoed behoud niet de prioriteit heeft van kerkbesturen. Subsidie of faciliteren van een tijdelijke opslag (RED) kan helpen in het behoud.

Het gebrek aan uitvoerders, schatbewaarders en beheerders is het grootste probleem bij het overwegen van (tijdelijke) RED depots. Kerkbesturen bestaan uit vrijwilligers die worden geconfronteerd met de complexiteit van het beheer en behoud van erfgoed, een bijna professionele taak. Dit is lastig in te vullen naast hun reguliere taken in de parochie, de financiële uitdagingen en fusieprocessen.

Opslag in een depot lijkt een oplossing. Het kan ruimte en tijd scheppen om de beslissing over de betreffende spullen uit te stellen. Dit hoeft geen nadeel te zijn.

Bij het verplaatsen van erfgoed uit een kerk naar een opslag of depot, verplaatst zich het probleem. Door religieuze gebruiksvoorwerpen op te slaan in een Religieus Erfgoed Depot wordt het probleem van bewaren verplaatst (in plaats en tijd) en mogelijk groter. Bij het ontbreken van een kosten (beheer) en/of een priester (gebruik) zijn er andere mensen (erfgoedbeheerders) en een budget (geld) nodig. Verantwoordelijkheden verschuiven.

Beslisbevoegdheden voor afwaarderen en afstoten van voorwerpen zijn vastgelegd en beschreven in richtlijnen. Het fysieke 'weggooien' is toch nog een drempel, iemand moet het doen. Een afwaardering zou mogelijk moeten zijn, op het moment dat door kerksluiting de betekenis verdwijnt.

Richtlijnen genoeg voor behoud, beheer, registratie, vanuit overheid en Bisdommen, maar voor wie. De overheid schetst richtlijnen vanuit een 'conservering & museum' achtergrond. De 'zo kun je het doen' richtlijnen zijn bekend bij professionals in erfgoed. Vrijwilligers nemen de vrijheid te doen wat kan, te laten wat niet lukt. Opvolging of 'controle' hierop is onrealistisch in kerkelijke organisatiestructuren, zelfs als er een wettelijke bepaling boven de kerkelijke regelgeving staat.

Foto: Groot aantal reliekhoudertjes, schatkamer Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Foto: kan wel: schilderijen van vier evangelisten uit Bisschoppelijk Museum Collectie staan klaar om te worden ingelijst na restauratie (2010 – 2024)

Enkele kerken hebben een grote kunstschat – idealiter beschikken zij over een erfgoedsspecialist, een museum professional die is aangesteld. Erfgoedsspecialisten zijn opgeleid om museale taken rond opslag, registratie etc. professioneel te vervullen. Dit impliceert ook de noodzaak van een professioneel ingericht erfgoed depot. Van deze specialisten kan niet verwacht worden dat ze inzetbaar zijn in tijdelijke verhuis/opslag depots.

In de regel worden de zorgtaken uitgevoerd onder aansturing van het kerkbestuur, uitgevoerd door enthousiaste en trouwe vrijwilligers. Erfgoedvrijwilligers kunnen niet alles op museum niveau volgens gespecialiseerde overheidsrichtlijnen uitvoeren. Er zit een hiaat tussen de bescherming van het erfgoed dat met waarde is aangeduid en de praktijk.

Erfgoedprofessionals aanstellen voor enkele kerken in eenzelfde stad heeft een duidelijke meerwaarde. Dit kan door samenwerking van kerk en overheid in overkoepelende zorg en het delen van de kosten. Combineren van behoud- en beheertaken, openstelling met een pool van suppoosten, zo inkomsten genereren, fondsen werven en gezamenlijk subsidies aanvragen, komt elke afzonderlijke kerk(collectie) ten goede.

Aanbevelingen voor besluitvorming rond een Religieus Erfgoed Depot - RED

Koop tijd - Sla stukken op in een transitodepot, bijvoorbeeld gedurende 4 jaar. En besluit dan alsnog wat er weg kan, of toch nog iets ondergebracht kan worden in de nieuwe parochie, bij een hybride inrichting of elders. Dat geeft lucht en tijd.

Reserveer budget voor opslag in RED – misschien is hiervoor een bedrag te reserveren, wanneer het afstoten van een kerkgebouw in beeld komt en het gebouw verkocht wordt. Met het gereserveerde budget kan transport, opslag worden bekostigd. De eerste kosten komen al snel neer op enkele duizenden euro's. Afhankelijk van de soort opslag en de aantal jaren lopen de kosten verder op. Dit is afhankelijk van de vorm van opslag en wie (extra) werk uit moet voeren (vrijwilligers, verhuizer?). Reserveer daarnaast ook budget voor de einddatum, voor transport naar de herbestemming of naar een veiling bijvoorbeeld. Het verdient aanbeveling vóór opslag een einddatum vast te stellen.

Bestudeer de Handreiking 2011 - en de verkorte brochure uit 2023 (De Toekomst van Katholiek Erfgoed), selecteer wat haalbaar is en vraag hulp, bijvoorbeeld aan het bisdom.

Begin op tijd - Sluiting van een kerk of fusie met een andere kerk is een lang proces, alles wat kan worden voorbereid, helpt.

Bepaal de beslisbevoegdheid - Controleer bij wie deze ligt en naar wie deze wordt overgedragen wanneer spullen in opslag RED gaan. Leg de beslissing tussen afstoten of behouden niet bij erfgoedprofessionals, zij zullen eerder neigen naar alles bewaren.

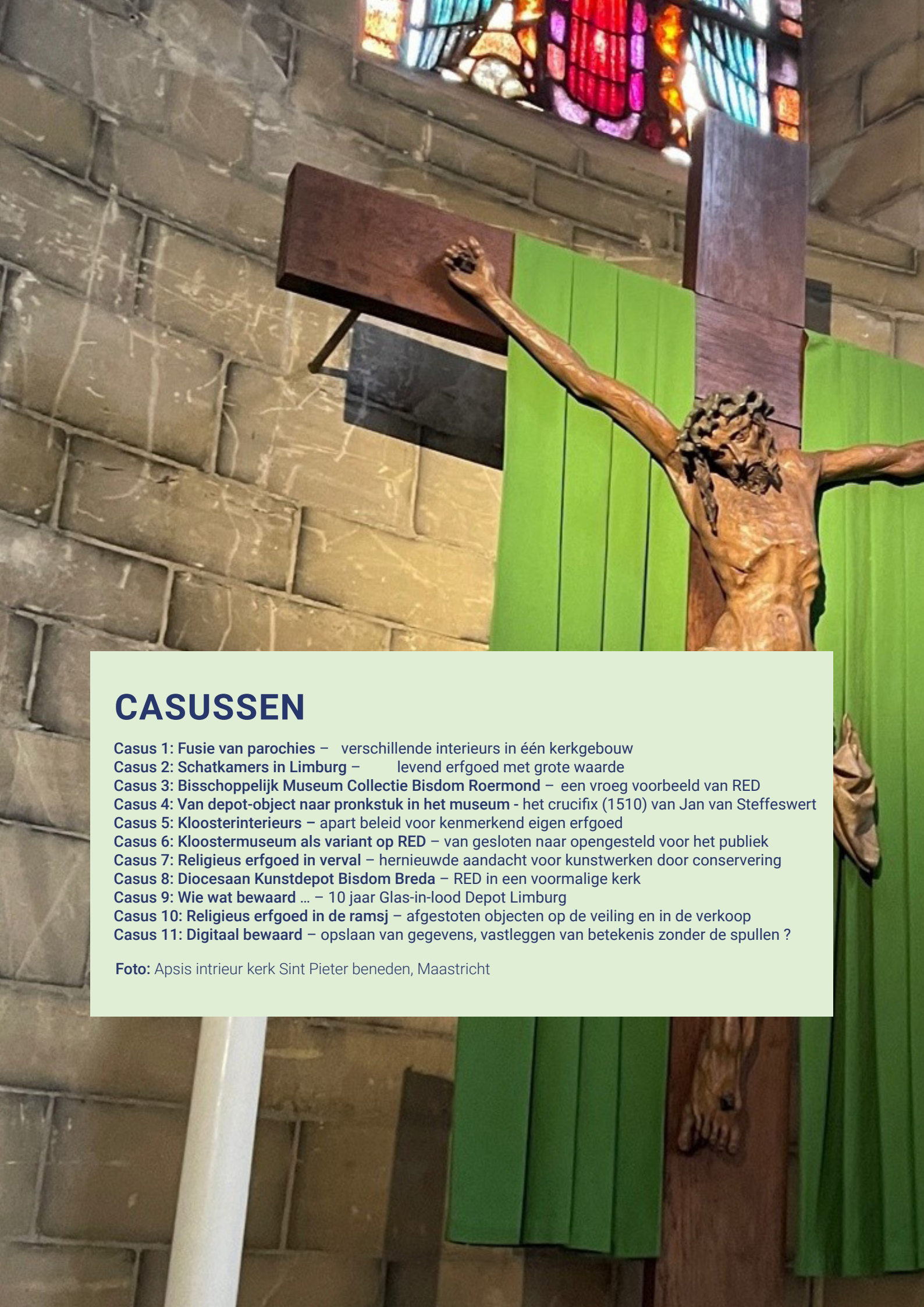
Topstukken - volgen een vaststaande route (Handreiking 2011) en vinden hun weg wel.

Beslis over het bewaren - Beoordeel kritisch het advies van buitenstaanders (niet betrokken bij de kerk of het proces) om toch vooral te bewaren. Dit kan goedbedoeld zijn, ingegeven door het sentiment om alles te houden zoals het is. De diocesane commissie DCKK heeft de specialistische kennis op religieus, kunsthistorisch en erfgoed gebied beschikbaar voor begeleiding en advies.

Communiceer met de eigen parochie - kerkbezoekers, dorp, stadswijk, verenigingen als koor, harmonie, sportclub, schutterij of gilde Zoek en vraag commitment bij lokale groeperingen als daar animo bestaat voor behouden en bewaren,. Een oproep of hulpvraag kan onverwacht toch ergens gehoor vinden

Zoek partners - collega parochies en kerkbesturen die in hetzelfde proces van besluitvorming zitten, CEL-partners, en het Huis der Kunsten Limburg, platform en vraagbaak voor advies over erfgoed, uitwisseling, vragen over collecties, museum- en andere expertise.

Betrek de gemeente bij het proces van ontzamelen, nodig de lokale overheid uit op bezoek. Niet voor meer tips en advies, maar voor betrokkenheid bij het proces. Dit geeft mogelijk een breder besef van de impact van veranderingen, meer draagkracht en misschien een nieuwe impuls of alternatieve oplossingen die niet meteen in beeld waren. In de komende jaren is een versnelling van kerksluitingen te verwachten. De betrokken kerkbesturen kunnen alle steun en medewerking gebruiken, en het gaat om meer dan de kerk alleen.

CASUSSEN

Casus 1: Fusie van parochies – verschillende interieurs in één kerkgebouw

Casus 2: Schatkamers in Limburg – levend erfgoed met grote waarde

Casus 3: Bisschoppelijk Museum Collectie Bisdom Roermond – een vroeg voorbeeld van RED

Casus 4: Van depot-object naar pronkstuk in het museum - het crucifix (1510) van Jan van Steffeswert

Casus 5: Kloosterinterieurs – apart beleid voor kenmerkend eigen erfgoed

Casus 6: Kloostermuseum als variant op RED – van gesloten naar opengesteld voor het publiek

Casus 7: Religieus erfgoed in verval – hernieuwde aandacht voor kunstwerken door conservering

Casus 8: Diocesaan Kunstdepot Bisdom Breda – RED in een voormalige kerk

Casus 9: Wie wat bewaard ... – 10 jaar Glas-in-lood Depot Limburg

Casus 10: Religieus erfgoed in de ramsj – afgestoten objecten op de veiling en in de verkoop

Casus 11: Digitaal bewaard – opslaan van gegevens, vastleggen van betekenis zonder de spullen ?

Foto: Apsis intrieur kerk Sint Pieter beneden, Maastricht

CASUS 1

Foto: Nieuwe inrichting van de kerk van Sint Laurentiuskerk in Voerendaal, na de fusie

Fusie van parochies – verschillende interieurs in één kerkgebouw

De kerkparochies in Voerendaal en Kunrade zijn sinds kort gefuseerd, om gezamenlijk verder te gaan in de Laurentiuskerk in Voerendaal. Een serie kunstvoorwerpen - de iconostase van Octavia Molea uit de kerk van Kunrade - is meegekomen naar de Laurentiuskerk en heeft een prominente presentatie in de nieuwe inrichting gekregen. De geschilderde en vergulde glasplaten van Molea zijn door kunstschilder Bert Kreijen fraai verwerkt in een nieuwe kroonluchter en in een nieuw altaar, dat nu verhoogd centraal in het kruis van kerk en transept staat. Een nieuwe inrichting met voorwerpen uit beide kerken kan het proces van een fusie ten goede komen, zeker voor de parochie die het eigen vertrouwde gebouw verlaat.

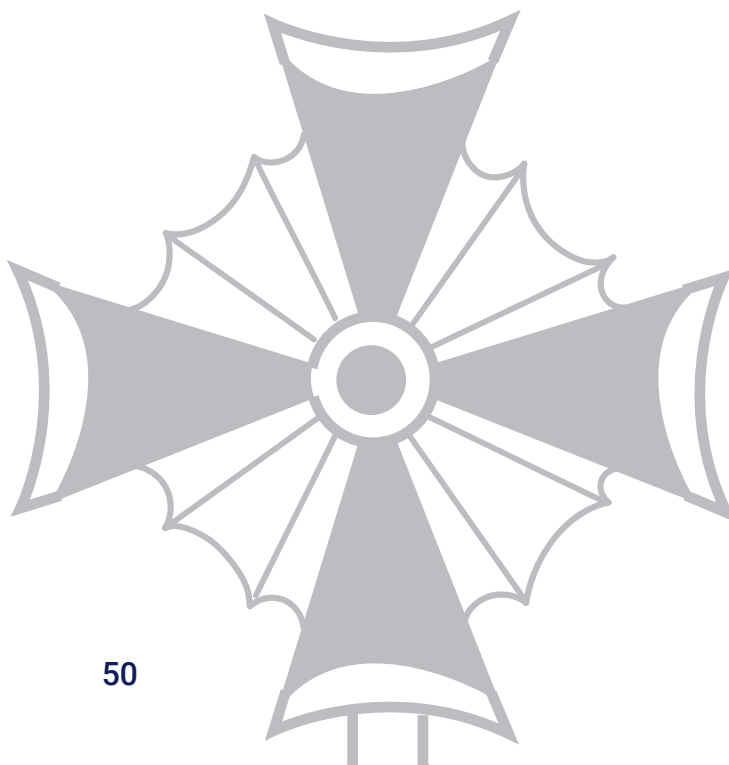

Foto: Kruiswegstaties uit Kunrade (eind jaren 90) , van kunstenaar Octavia Molea

Bij een fusie van parochies wordt gekeken welke van de kerkgebouwen het meest geschikt is om samen verder te gaan. Dat kan het meest centrale, beeldbepalende of praktische gebouw zijn. Aspecten als een Rijksmonumentale status, een nabijgelegen kerkhof of extra bestemmingen kunnen meewegen. In één gezamenlijk en opnieuw ingericht gebouw kan ook een functionele ruimte voor algemeen gebruik worden ingericht, als duurzaam onderdeel. In Voerendaal heeft de restauratie-architect zo'n ruimte als 'losse doos' achter in de kerk ontworpen, een vergaderruimte met een openslaande glazen pui waardoor er altijd zicht is richting het altaar in de kerk.

Deze casus laat zien dat in de oorspronkelijke oude Laurentiuskerk die in het verleden al vaker verbouwd en uitgebreid werd, wederom een nieuw kerkelijk interieur te realiseren is, nu met een extra functie. Het kerkgebouw is met oude spullen en nieuwe kunstwerken weer een organisch geheel geworden. Het kerkgebouw van Kunrade, in 2018 aan de dienst onttrokken, is herbestemd en inmiddels verbouwd tot zorginstelling.

Positief: bij de mooie herinrichting van de oudste kerk uit de beide fusieparochies is ook nog een functionele, separate vergaderruimte gerealiseerd. De kerkgemeenschap en ook andere lokale organisaties maken er al regelmatig dankbaar gebruik van - een versterking van de lokale gemeenschap en intrinsiek behoud van het kerkgebouw.

Negatief: x

CASUS 2

Schatkamers in Limburg - levend erfgoed met grote waarde

Limburg kent drie officieel erkende schatkamers, de schatkamers van de Sint Servaas basiliek en de Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht en de schatkamer van de Amelberga basiliek in Susteren. Schatkamers zijn een zeer oud en oorspronkelijk element in een middeleeuwse kerk waar relieken van (patroon)heiligen worden bewaard. De relieken zijn topstukken van devotie voor gelovigen en pelgrims, vaak bewaard in kostbare reliekhouders van verguld zilver en met edelstenen versierd. Zo kennen we de Servaasbuste met de schedel van de heilige en de 13e eeuwse Noodkist met beenderen van Servaas in de Sint Servaasbasiliek. In de schatkamer van Susteren is een zeer oud Manuscript bewaard gebleven en vergulde bustes met relieken van heiligen. De reliekhouders worden nu als 'rijke' kunsthistorische schat getoond, beschermd als nationaal erfgoed.

Opmerkelijk is dat bij gevaar, brand of belegeringen, de priesters of kanunniken als eerste de relieken zelf moesten zien te redden, ingepakt in kostbaar textiel met op perkament de aanduiding van de heilige(n). Grote reliekhouders bleven achter, werden gestolen of omgesmolten. Zo worden er in de schatkamer van de Onze Lieve Vrouwebasiliek relieken uit de 13e en 15e eeuw bewaard, die in de 19e eeuw in een (neo-gotische) reliekhouders zijn geplaatst. Daardoor lijken ze voor de toeschouwer niet heel oud.

Het eigendom van de voorwerpen in de schatkamers ligt bij de parochies. Wettelijke bescherming is er voor veel van de topstukken, zoals de Noodkist en de Servaasbuste. Dit zijn nog voorbeelden van levend erfgoed - de Servaasbuste wordt nog steeds megedragen in processies, de Noodkist in de heilighdomsvaart. In Susteren is het middeleeuwse Manuscript het belangrijkste topstuk, in de Onze Lieve Vrouwebasiliek het Levietenkleed dat nog van de heilige Lambertus (+ 705) zou zijn geweest.

Positief: de drie officiële schatkamers bevinden zich in zeer oude monumentale kerkgebouwen die niet snel zullen sluiten. Ze zijn in feite al deels 'cultuur'kerk vanwege het gebouw en de historisch interessante inrichting en voorwerpen. Hier worden de kerkschatten goed bewaard en tegelijk tentoongesteld.

Negatief: door een 'sjieke' en rijke presentatie kan een schatkamer door de inrichting teveel op een 'juwelierszaak' gaan lijken. Het blijft belangrijk de nadruk op de relieken te leggen en op de religieuze devotie.

Foto: Ivoren kistjes tijdens conditie controle in de schatkamer, Onze Lieve Vrouwebasiliek, Maastricht

Foto: Zaalopstelling Bonnefanten Museum

CASUS 3

Bisschoppelijk Museum Collectie Bisdom Roermond – een vroeg voorbeeld van RED

In 2024 is het 75 jaar geleden dat binnen het Bisdom Roermond het 'Bisschoppelijk Museum' werd opgericht. Destijds in 1949 is begonnen met het bijeenbrengen van zwervende kerkelijke stukken vanuit het oogpunt van behoud van belangrijke religieuze voorwerpen. De opslag werd georganiseerd in Roermond en in de voormalige gebouwen van het Bonnefanten in Maastricht. De collectie groeide uit tot zo'n 700 voorwerpen en kreeg een eigen conservator voor het beleid en beheer. Ondersteund door een Diocesane Commissie Kerkelijk Kunstbezit (DCKK) zijn restauraties uitgevoerd aan de belangrijkste stukken. Ook werd een start gemaakt met het beoordelen van de voorwerpen om te komen tot een selectie, zodat zij mogelijk ergens zouden kunnen worden ondergebracht.

De beoordeling van de voorwerpen in de Bisschoppelijk Museum Collectie (BMC) ging eerst globaal over:

- Moeite waard
- Niet de moeite waard
- Lokale betekenis

Hierna kwam de inhoudelijke waardering van de spullen in zes subcategorieën.

Foto: Schilderijen van de vier evangelisten – tijdens het inlijsten na restauratie (2010-2024)

In de A-categorie (behouden, museale waarde) vallen de objecten van museale waarde uit de kerncollectie van de Bisschoppelijk Museum Collectie. Deze groep telt ongeveer 150 stuks, onder meer een belangrijk aantal middeleeuwse beelden die nu in het Bonnefanten worden getoond. Een bijzondere groep zijn de sculpturen gemaakt door Jan van Steffeswert. Door de toeschrijving aan deze Maastrichtse beeldsnijder werden de beelden van museale waarde, door restauratie zijn de beelden inmiddels topstukken in de permanente tentoonstelling van laatmiddeleeuwse gepolychromeerde beelden in het Bonnefanten.

In de B-categorie (wel waarde, niet naar museum) bevinden zich nog vele groot formaat schilderijen, zoals 18e en 19e eeuwse kopieën naar grote meesters uit de 17e eeuw, vaak in matige conditie. Uit deze categorie staan nog verschillende laatste kunstwerken, voorwerpen en objecten in opslag, in afwachting van een bestemming of besluit. Afstoten kan, wellicht 'ter beschikking van de wetenschap' (restauratie-onderzoek) of toch nog ergens plaatsen. Streven is om dit in de komende tijd te realiseren, als afronding van 75 jaar Bisschoppelijk Museum Collectie in 2024.

Uit de B-categorie zijn twee beelden uit Maasbracht fraai gerestaureerd, waarna ze nu weer in de kerk zijn opgesteld. Ook zijn schilderijen uit de B-categorie in het verleden beschikbaar gesteld voor de opleiding van jonge restauratoren. In een periode van 15 jaar is door verschillende masterstudenten bij SRAL gewerkt aan een reeks van de vier evangelisten en twee schilderijen met de heilige Petrus en Paulus. Dit heeft veel opgeleverd: de zes doeken zijn mooi hersteld, inclusief de oude lijsten, en kunnen in 2024 bij het 75-jarig bestaan van de Bisschoppelijk Museum Collectie een bestemming krijgen in de Roermondse Christoffel Kathedraal en bij de Carolus kapel. De reeks is toegeschreven aan een kunstenaar (cf. The Picture Restorer, No 57, Autumn 2020, BAPCR).

De categorieën C (in bruikleen bij de BMC, retour vorige eigenaar), **D** en **E** (Textilia, paramenten, boeken, oude codexen, missalen in hoge oplage etc.) zijn niet problematisch in de zin van bewaren of opslaan.

Onder categorie F (mag weg) is nog een speciale groep te benoemen, namelijk voorwerpen die niet bestemd zijn voor verkoop of veiling. Dit hangt samen met hun liturgische functie. Het is bijvoorbeeld niet ongebruikelijk dat kleine kruisbeelden die in grote aantallen uit kloosters komen, volgens een strikte route naar een vernietigingsfirma gaan, uit eerbied voor de allerbelangrijkste, Christus aan het kruis, om te voorkomen dat een hele rij in een bruin café aan de muur komt te hangen.

Bij heiligenbeelden kan dit anders worden beoordeeld en is een minder rigoureuze oplossing mogelijk. Het Bisdom Roermond is terughoudend met het veilen of verkopen van dergelijke stukken. Er bestaat een optie bij het aanbieden bij het Vraag en Aanbod loket op de website Kerkcollectie Digitaal. Maar herplaatsing lijkt de uitzondering, er wordt vooral aangeboden.

Positief: tijdens de 75 jaar waarin religieuze stukken zijn bewaard en goed opgeslagen, was er voldoende tijd om belangrijke stukken een bestemming te geven. Dit is uitzonderlijk, en was alleen mogelijk door (financiële) steun, een museale structuur voor opslag en de aanstelling van een conservator, door goed georganiseerde studie en zorg.

Negatief: de voorwaarden en kosten hieraan verbonden zijn niet realistisch voor een hedendaags RED, voor religieus erfgoed uit kerken die nu sluiten. Vereiste is namelijk een goed depot zonder (veel) kosten. Anders zijn de kosten en inspanningen van opslag duurder dan het opknappen en tentoonstellen van de bewaarde voorwerpen. Tentoonstellen heeft altijd de voorkeur boven opslaan.

CASUS 4

Van depot-object naar pronkstuk in het museum het crucifix (1510) van Jan van Steffeswert

Illustratief voor de route 'uit het depot en op zaal' is het 'crucifix van Jan van Steffeswert', een enorm groot beschilderd corpus op een eveneens geheel beschilderd kruishout. In de 500 jaar dat het crucifix bestaat, wordt het verschillende keren verplaatst en vele malen overschilderd. Er heeft een wezenlijke verandering plaatsgehad, van een indringende religieuze verbeelding van lijden en sterven van Christus in een kerk in Maastricht, naar een topstuk van polychromie en middeleeuwse beeldsnijkunst van rond 1500 in het Bonnefanten. In de 18e eeuw en 19e eeuw hangt het crucifix nog in de Nieuwenhofkapel, eigendom van de Stichting Kannunik Salden, maar in de 20e eeuw is het in bruikleen gegeven aan de Stichting Bisschoppelijk Museum van het Bisdom Roermond. Het is opgeslagen geweest in de voormalige museumgebouwen van het Bonnefanten in de binnenstad van Maastricht, aan de Ezelmarkt en later in het Entre Deux-gebouw. Het beeld is nu in permanente opstelling te zien in het Bonnefanten in Maastricht.

Door het bewaren en opslaan, en door het in de jaren '80 herkennen van het crucifix als een eigenhandig werk van de belangrijke Maastrichtse beeldsnijder Jan van Steffeswert, is het feitelijk gered. Het toekennen van een kunstenaarsnaam is hier cruciaal: daardoor werd een grootse conserveringsactie opgestart die 25 jaar duurde en voorbij de vlakke 19e eeuwse overschildering kijkt. Op basis van onderzoek naar de verflagen, de 'stratigrafie' met vrijleg-vensters en door röntgenfotografie kwam genoeg inzicht naar voren om een volledige vrijlegging van de vroegste integrale kleurige beschildering te rechtvaardigen. Dit is een grote beslissing op gebied van restauratie-ethiek. Immers, alle latere lagen, representatief voor de 18 overschilderingen tot in de 19e eeuw, in feite de fysieke geschiedenis representerend, verdwijnen dan. Grote winst is een indrukwekkende kleurige weergave van het lijden van Christus, een plastische weergave van het vlees en bloed van Christus.

Positief: religieuze (kunst)voorwerpen zijn door de eeuwen heen regelmatig verplaatst maar ook steeds bewaard, omdat er wel het belang of de kunstwaarde van werd vermoed. Deze 'slapende stukken' kunnen met restauratie alsnog museumwaardig worden. Ze krijgen een nieuw bestaan door ze tentoon te stellen in een museum, of opnieuw in een kerkinrichting te plaatsen.

Negatief: aan het heel lang bewaren en opslaan kleeft het gevaar van verval, schade of aantasting door insecten of verkeerde klimaatomstandigheden. Een object ziet er dan steeds slechter uit, waardoor de motivatie of argumentatie om iets nog langer te bewaren steeds kleiner wordt.

Foto: 3D reconstructies van het Crucifix van Jan van Steffeswert, in kunststof gegoten, daarna beschilderd in de verschillende fasen van overschildering. De beeldjes fungeren in de kleine tentoonstelling over de restauratie, atelier op zaal – Bonnefanten Maastricht

Foto: Medewerkers van de technische dienst van het Bonnefanten plaatsen het Crucifix van Jan van Steffeswert, houten beschilderd beeld uit ca. 1530, op zaal. Topstuk uit de nalatenschap van de stichting Kanunnik Salden, in bruikleen aan het Bonnefanten. Tijdens filmopnamen voor de reportage over Van Steffeswert - Januari 2022

CASUS 5

Kloosterinterieurs– apart beleid voor kenmerkend eigen erfgoed

Kloosterordes zoals de Franciscanen, Dominicanen, Augustijnen of Jezuïten, met broeders, zusters en paters die in navolging van de Orde-heilige of oprichter leven volgens de regel van hun Orde, vallen niet onder het gezag van een bisdom. Van oudsher kan in de oorspronkelijke kloostergebouwen veel religieus erfgoed bewaard zijn, met karakteristieke verwijzingen naar het eigen kloosterleven of specifieke devoties.

Zo heeft de commissie Kunst en Cultuur van de Orde der Minderbroeders Kapucijnen, uit eigen gelederen samengesteld met een kunsthistoricus van buitenaf als adviseur, sinds 1998 inventarisaties gehouden naar de roerende goederen in de eigen kloosters. Uit het begin van de 20e eeuw dateren al fotoboeken met ingeplakte zwart/wit opnamen van kerk, klooster, pandgang, refter, altaaropbouwen, kasten, schilderijen en alle losse voorwerpen, van ciborie en kelk met pateen tot Friese klok en kussenkast in de ontvangstkamers.

Foto: Houten baar voor overleden medebroeders, met rouwkandelaars, kruisbeeld, stro kussen. Uit de Nederlandse Provincie orde der Kapucijnen, collectie overgedragen aan het Museo Franciscano in Rome (moederhuis)

Met voortschrijdend inzicht in het gebrek aan aanwas is vanaf de jaren '80 telkens het volgende klooster in een reeks van 18 gesloten. Amsterdam, IJmuiden, Babberich en diverse kloosters in Brabant en Gelderland. Bij elke sluiting gaf de commissie advies voor bewaren of afstoten. Categorie 1 (bewaren) is alles wat met Franciscus of de Franciscaanse oordes en tradities te maken heeft. Categorie 2 (herbestemmen of verkoop): alles wat kunsthistorische of antiekwaarde heeft. Kunstvoorwerpen (mits 'niet-franciscaans') werden aangeboden aan musea als Catharijneconvent in Utrecht, het Noordbrabants Museum in Den Bosch en het Stedelijk Museum Breda. Soms werd er iets geschonken, maar verreweg het meeste is via veilingen aangeboden en verkocht. Categorie 3 (afstoten): veel kon als aandenken zijn weg vinden bij de geloofsgemeenschap, vrienden van het klooster etc., met één uitzondering: hele reeksen in serie geproduceerde kruisbeelden, crucifixen uit alle slaapkamers etc. werden vanwege de afbeelding als zodanig 'heilig' beoordeeld, dat deze met opdracht door een bedrijf werden vernietigd. Dit om te voorkomen dat 'onze lieve heer aan het kruis' bij wijze van spreken in series in bruine cafés terecht zouden komen.

Foto: Roodkoperen 'koffiedutsen' voor de refter. Uit de Nederlandse Provincie orde der Kapucijnen, collectie overgedragen aan het Museo Francescano in Rome (moederhuis)

De Orde der Kapucijnen heeft zo steeds de 'eigen collectie Franciscana' verder ingedikt en geconcentreerd, met als doel dit in het oudste eigen klooster in Nederland te bewaren. Dit is helaas niet mogelijk gebleken, dit klooster werd verpleeghuis voor de enkele tientallen oudste kapucijnen in Nederland. In 2021 is de collectie van de Nederlandse kapucijnen integraal naar het Museo Francescano in Rome overgebracht. Dit museum is geheel iconografisch qua collectie, het bewaart alles rond Franciscus en de hele Franciscaanse beweging van de afgelopen 800 jaar.

Positief: karakteristiek kapucijns erfgoed uit de lage landen is bewaard gebleven in ensembles die leven en werk, geloofsbeleving en gebruiken laten zien. Door het krimpen van de aantallen kapucijnen is er geen Nederlandse Provincie meer en wordt alles nu in Rome bewaard en is daar te zien.

Negatief: ondanks dat een representatieve selectie goed en museaal wordt getoond en bewaard, is de collectie helaas voor Nederland verloren. Een ronde langs Nederlandse musea leverde weinig op - slechts twee voorwerpen zijn in musea in Nederland opgenomen.

CASUS 6

Kloostermuseum als variant op RED – van gesloten naar opengesteld voor het publiek

Enkele kloosterordes en congregaties hebben gekozen voor een transformatie als oplossing voor het teruglopen van aantallen bewoners in een (te) groot gebouw dat onderhoud behoeft. Delen van het klooster waar nog de laatste paters, broeders of zusters hun religieuze leven leiden, krijgen een museumfunctie. Al dan niet in combinatie met een kloosterwinkel met religiosa, muziek- en streekproducten die het goed doen, kan dit een oplossing zijn waarbij karakter en religieus erfgoed behouden blijven en in context worden gepresenteerd. Het museum Krona in Uden is een goed voorbeeld. Hier hebben de zusters van de Heilige Brigida van Zweden een museum opgericht, zodat hun belangrijke middeleeuwse beeldencollectie in huis behouden kan blijven, met eigen inspraak in het beheer ervan.

In een deel van het oude klooster is met respect en zichtbare connectie met het religieuze, een museale opstelling gemaakt. Een moderne aanbouw met enkele museumzalen maakt tijdelijke exposities mogelijk, noodzakelijk om inkomsten te genereren.

Een ander voorbeeld is het St. Agatha klooster in Cuijk: dit klooster is herbestemd en huisvest Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, waarin ruim honderd kloostergemeenschappen participeren. De collectie religieuze voorwerpen vormt, naast de archieven en de boeken, de derde poot van het centrum, dat sinds 2015 officieel staat geregistreerd als museum. Alleen voorwerpen die typerend zijn voor een bepaalde orde of congregatie worden opgenomen in de collectie. Er worden met name kleine objecten en voorwerpen opgeslagen. Het centrum is op aanvraag toegankelijk voor onderzoek en studie.

Foto: Kostbare rijk versierde koopkap met zilveren gesp – in het museum 'Teseum' bij de Onze Lieve Vrouwebasiliek in Tongeren

In Ravenstein is een studie- en congrescentrum van de Radboud Universiteit Nijmegen ondergebracht in het voormalige klooster Soeterbeeck. In de kapel van dit klooster is een museale inrichting van religieuze kostbaarheden gemaakt, er is een boerderij voor lokale productie, gelegenheid om te overnachten in voormalige kloostercellen en er zijn ruimten voor vergaderen, kleine congressen en proefschriftonderzoek.

Andere varianten van kloostermuseum tot museumkerk zijn:

Museum W in Weert
 Missiemuseum in Steyl
 Museum de Schat van Simpelveld
 Museum Krona in Uden

Deze kleinere musea met religieuze kunst verliezen in de toekomst wellicht aan aandacht en maatschappelijke relevantie of aan algemene interesse. Ook hier zijn het de financiën die beslissend zullen zijn. Financiële ondersteuning door de gemeente of kerkgemeenschap zal nodig blijven om deze musea te laten voortbestaan.

Positief: Religieus erfgoed wordt (museaal) goed bewaard, getoond in de context van het geloof, dichtbij of soms in de kerk, het klooster of de kruisgang. Het gebouw versterkt de verbinding met de oorspronkelijke betekenis van de voorwerpen. In het voorbeeld van Uden wordt een belangrijke collectie middeleeuwse polychrome sculpturen behouden voor Nederland.

Negatief: een klein museum met een specifiek religieuze collectie zal in Nederland altijd kwetsbaar blijven, afhankelijk zijn van financiële steun en de inzet van vrijwilligers.

Foto: altaar opstelling met beelden, monstrans, kerkelijk zilver, in museum 'Teseum' bij de Onze Lieve Vrouwebasiliek in Tongeren

CASUS 7

Foto: Kruiswegstatie reeks (olieverf op doek, houten lijsten – 19e eeuw) uit de Barbara en Nicolaas kerk in Valkenburg – na behandeling van de wateroverlastschade in de zomer 2021

Religieus erfgoed in verval – hernieuwde aandacht voor religieus erfgoed door conservering

Het perspectief van restauratoren is het zolang mogelijk behouden van een voorwerp, in materiaal en conditie, en juist met behoud van betekenis en functie. Voor werk in opdracht van kerken en het bisdom is er veel persoonlijk contact met het kerkbestuur, de pastoor en koster. Door restauraties, jaarlijks onderhoud, conditiecontroles en ook met tips voor preventieve conservering wordt kennis gedeeld met de mensen die de interieurs beheren en onderhouden. Restauratoren spelen een actieve rol in het behoud 'in situ', staan dicht bij de nog actieve kerken en restaureren direct in opdracht van kloosters en parochies. Ze nemen de gebruiksfunctie of de devotie van bepaalde objecten mee in de behandelvoorstellen. Deze kunnen daarin verschillen van behandelvoorstellen voor bijvoorbeeld een museaal object. De context van het kerkgebouw, de samenhang in de inrichting kan ook na het onttrekken aan de dienst nog steeds bijzonder genoeg zijn om toch de inrichting in het kerkgebouw te behouden. Door objecten in hun oorspronkelijke functie in situ te behouden, wordt het behoud ervan verlengd, ook als het bij het sluiten of ontzamen niet de meest waardevolle objecten blijken te zijn. Hetzelfde geldt voor de hele grote meubels, grote reeksen schilderijen en voor glas-in-lood ramen. (zie ook: M. Hupkes, *Different Values at Stake: decisionmaking in the conservation of religious painting ensembles*, ICOM CC triennial meeting, Valencia 2024)

De restaurator neemt dit oorspronkelijke en authentieke gebruik, dat betekenis geeft aan het voorwerp, in ethische keuzes mee, in samenspraak met de eigenaar en gebruiker, terwijl het academische discours hierover plaatsvindt met overheids- en erfgoedinstellingen. In Limburg is SRAL sinds vele jaren een constante en belangrijke speler in deze specifieke vorm van behoud van religieus erfgoed.

Foto: Barokke beeld van de heilige Nicolaas is in losse delen uit elkaar geraakt, samengebonden onderweg naar het restauratie atelier

Positief: voorbeelden zoals Valkenburg (wateroverlast 2021) en Noorbeek (brand 2021) laten zien dat directe eerste hulp en ook langduriger contact tijdens de restauraties van bijvoorbeeld reeksen kruiswegstaties de geloofsgemeenschap helpt bij het verwerken van de ramp, waardoor de parochies weer trots kunnen zijn op de eigen kerk met de herstelde kunstwerken.

Negatief: bij restauratie van religieus roerend erfgoed voor museumcollecties worden andere keuzes gemaakt, bijvoorbeeld wordt polychromie niet volledig reconstructief bijgewerkt. Na verloop van tijd verliest het publiek de kennis van de context van devotie of een kerkinterieur. Opslaan van religieus erfgoed zonder context beantwoordt daardoor mogelijk aan een verkeerd sentiment.

CASUS 8

Diocesaan Kunstdepot Bisdom Breda RED in een voormalige kerk

CASUSSEN

Foto: dertien in een dozijn – 20e eeuwse heiligenbeelden met beschildering

Kan een RED in een voormalige kerk uitkomst bieden voor opslag van roerend religieus erfgoed? Deze vraag is besproken in een artikel “Kerkelijk Erfgoed op drift” (zie de Bijlage bij dit rapport). Het artikel schetst de verschillende routes die roerend religieus erfgoed af kan leggen.

In eerste instantie worden stukken uit interieurs samengebracht na een fusie in de parochiekerk(en) waar de gezamenlijke parochianen voortaan gebruik van maken. Daar is meestal wel plaats voor kleinere, meer kostbare voorwerpen zoals liturgisch zilver dat in een kluis kan worden bewaard. Ook textiel, kazuifels e.d. kunnen geselecteerd en nog gebruikt worden. Maar voor de grotere voorwerpen is er vaak geen plaats in een nieuwe kerk die al een inrichting heeft of waar dezelfde voorwerpen al staan. Dan wordt gezocht naar een bestemming binnen het bisdom, of eventueel elders in de Nederlandse kerkprovincie.

Enkele bisdommen hebben een depot waar stukken uit gesloten kerken worden opgeslagen, in afwachting van een nieuwe kerkelijke bestemming. Het grootste is dat van het bisdom Breda, dat daarvoor een leegstaande kerk in Bergen op Zoom gebruikt. Het staat daar vol met honderden kerkelijke kunst- en gebruiksvoorwerpen waaronder veel paramenten, kandelaars, beelden en kruiswegstaties, maar ook enkele grote altaarstukken en een gedemonteerde barokke preekstoel. Een groot deel daarvan is afkomstig uit gesloten kerken in Zeeuws-Vlaanderen, een krimpregio waar het afgelopen decennium meer dan de helft van de kerken moest worden gesloten.

Het blijkt in de praktijk moeilijk om deze depotstukken te herbestemmen, ze zijn in principe alleen voor kerkelijke instellingen beschikbaar. De kerken in het bisdom en in de rest van Nederland zijn al voorzien en zitten vaak met een teveel aan spullen. Soms zijn er nog afnemers van deze depotstukken, zoals nieuwe religieuze gemeenschappen die lokaal samenkomen en nog voorwerpen of inrichting kunnen gebruiken.

Positief: Bisdommen in Nederland kennen meestal een eigen ‘collectie bisschoppelijk museum’ waar bijzondere stukken uit het bisdom worden bewaard. Dit geeft tijd en gelegenheid om mogelijk stukken te herplaatsen.

Negatief: zonder redelijkerwijs zicht te hebben op herplaatsing is bewaren alleen zinvol als het echte topstukken betreft. Dit zou moeten blijken uit de beschrijving in de Kerkcollectie Digitaal via de website van Museum Catharijneconvent.

CASUS 9

Wie wat bewaard ... – 10 jaar Glas-in-lood Depot Limburg

In 2013 heeft gedeputeerde Ger Koopmans een door de Provincie Limburg gesubsidieerd project opgestart voor het bewaren van glas-in-lood ramen, afkomstig uit kerken en gebouwen in Limburg die werden afgebroken. Zo ontstond het Glas-in-lood Depot Limburg. Het uiteindelijke doel was om voldoende tijd te hebben om de ramen te kunnen herbestemmen en een nieuwe plek te geven. Zo zou werk van belangrijk Limburgse kunstenaars niet verloren gaan.

Dit project was in samenwerking met de toenmalige directeur van Monumentenwacht opgezet. De ramen werden ook bij deze instantie ondergebracht. Voor de opslag van hele reeksen ramen uit af te breken kerken werd eerst een ruimte in het kloostercomplex Rolduc te Kerkrade ingericht. Toen het daar weg moest, werd een opslagruimte voor het Glas-in-lood Depot ingericht bij een kantoor van Monumentenwacht in Gronsveld. Het beheer van reeksen losse ramen uit kerken is echter geen specifieke kernactiviteit van Monumentenwacht en zo is recent besloten het Depot te sluiten en over te gaan tot afstoten. Een controlerende langs de opgeslagen ramen wees uit dat de oorspronkelijke herkomst nog steeds bekend is. Dit heeft helaas niet tot retournering van stukken geleid. In samenwerking met Bureau Europa wordt op de tentoonstelling In Vitro – over glas, glasproductie en -toepassingen (16 december 2023 tot juni 2024), het Glas-in-lood Depot gepresenteerd. Geïnteresseerden kunnen zich melden om ramen over te nemen en ze alsnog een nieuwe plek te geven.

Foto: Glas in lood depot Provincie Limburg – tentoonstellin In Vitro – bureau Europa 2024.

Foto: glas in lood in de aanbidding – bewaard uit afgebroken historische gebouwen en kerken.
Glas in lood depot Provincie Limburg – tentoonstelling In Vitro – bureau Europa 2024

Een variant is voor het behoud van glas-in-loodramen is het 'in situ' bewaren, zoals in Abdissenbosch, gemeente Landgraaf. De glas-in-lood ramen van de voormalige St. Bernadettekerk tonen scènes uit het Limburgse Mijnerleden. Door de ramen tenminste deels te behouden, deels te vervangen door gewone ramen, konden er appartementen worden gerealiseerd met voldoende licht en deels behoud van de ramen. Belangrijk is om tijdens het verbouwingsproces er op te vertrouwen dat de in de verkoop en overdracht meegegeven clause van goed beheer en behoud ook wordt nagevolgd. Meer kan men niet doen.

Positief: het project is destijds gestart met een blik op een mogelijke toekomst voor reeksen glas-in-lood ramen van belangrijke Limburgse ateliers. Het was een uitstekend initiatief om ramen een tijd lang op te slaan met als doel het mogelijk behoud ervan.. Er is tijd is gewonnen en nu wordt alles gepresenteerd om nieuwe eigenaren en daarmee een nieuwe bestemming te vinden.

Negatief: de ramen zijn er nog, maar langere opslag blijft geld kosten en het budget eindigt nu. Extra complicatie is dat glas-in-lood ramen door formaat, gewicht en kwetsbaarheid lastig te bekijken en nauwelijks goed te verplaatsen zijn. Ook opnieuw ergens plaatsen is lastig, omdat ze specifiek van vorm zijn (kerkgebouw) en ook voor een bepaalde lichtinval (noord- of zuidbeuk in de kerk) zijn ontworpen, met meer of minder lichtdoorlating. In stijl en (religieuze) afbeelding is glas-in-lood geen gangbare kunsttoepassing meer, en het lood maakt het isolatie-technisch ongeschikt om het als raam te hergebruiken.

CASUS 10

Religieus erfgoed in de ramsj – afgestoten objecten op de veiling en in de verkoop

In de beslisboom voor religieuze roerende goederen komt afstoten, in de museale wereld ook wel 'ontzamelen' genoemd, ook voor als een oplossing. Wanneer een interieur met alle objecten in functie van de geloofsbeleving uiteindelijk niet hoog genoeg scoren in de selectie om historisch, op kunstwaarde of vanwege een bijzondere betekenis behouden te blijven, is deze route is misschien wel het meest pijnlijk. Bijvoorbeeld door stukken via een veiling aan te bieden. Er komen kijkers, er is opbrengst en stukken vinden hun weg, en verdwijnen daarna letterlijk. Of heiligenbeelden, overgenomen uit kerken, worden in een soort 'museum'-opstelling gepresenteerd. Uiteindelijk bleek dit toch onhoudbaar wat betreft kosten en beheer, waarna alles werd overgedragen aan Relimarkt, een tweedehands winkel voor de verkoop van religiosa.

Meer commercieel nog is de firma Fluminallis in Horssen, een grote opkoper van complete kerkinterieurs al sinds de jaren '80. Door niet selectief te zijn wanneer met spoed complete kerken uitgeruimd moeten worden, levert dit een aanbod van een onwaarschijnlijke hoeveelheid en diversiteit aan spullen. Van reliekhouder, zilverwerk, kazuifels, tot complete biechtstoelen en grote altaaropbouwen. Aanvankelijk leek het voormalig Oostblok nog een passende bestemming te zijn, in de opleving van het geloof na de val van de Muur en door de Poolse Paus Johannes Paulus II. Tegenwoordig is het uit voorraad kunnen leveren van een complete kerkinrichting voor een filmset een goed verdienmodel.

Positief: In een enkel geval zou een kunstliefhebber of een museum nog een mooi stuk kunnen verwerven

Negatief: het is een confronterend beeld dat veel kerkelijke objecten die de oudere generatie nog als heilig en bijzonder (her)kent uit processies en kerkbezoek, nu opgestapeld op soort en maat met prijskaartjes in een verkooploods bijeen te zien. In enorme hoeveelheden ook.

Foto: beelden te over – als overtoollig afgestoten door kerken en kloosters.

CASUS 11

Digitaal bewaard – opslaan van gegevens, vastleggen van betekenis zonder de spullen ?

Digitalisering van kunstcollecties is een belangrijk onderwerp in de erfgoedsector. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft in 2014 het Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) opgericht om digitale collecties en erfgoedinformatie zichtbaar, bruikbaar en houdbaar te maken. Steeds meer collecties verschijnen online, voor Limburg zijn er voorbeelden zoals Ons Limburgs Museum, het AEZEL-project en het Limburgs ErfgoedNet. Er komen steeds meer interactieve websites die gebruikers uitnodigen om te ontdekken, te leren of geïnspireerd te raken. Digitalisering is niet meer weg te denken binnen het erfgoedveld. In de context van het onderzoek naar een Religieus Erfgoed Depot RED is de vraag: kan digitalisering een rol spelen in het behoud van religieus erfgoed en kan digitale opslag van kerkelijke kunstcollecties een oplossing zijn, wanneer de objecten zelf niet bewaard kunnen blijven?

Digitaal bewaren

Gedigitaliseerde informatie over erfgoed, de zogenaamde metadata, komt vanuit de bronhouder, de eigenaar van het erfgoed. Opslaan van digitale informatie kan door het gebruik van een database of een digitaal archief, bij voorkeur volgens geldende standaarden en gebruiksvriendelijk, met een duurzame manier van digitale opslag. Digitaal bewaren kan van een Do-It-Yourself (DIY) niveau tot professioneel beheer.

Eenvoudige opslag met softwareprogramma's (Word, Excel etc.)

Een simpele, snelle manier om informatie digitaal vast te leggen is via een digitale lijst (bijvoorbeeld in Excel). Deze kan worden beheerd, geopend en bijgewerkt. Nadeel is dat kwaliteit en kwantiteit van informatie afhangt van de auteur, als hiervoor geen bepaalde standaard wordt gevolgd. Softwareprogramma's zijn niet altijd duurzaam om informatie op te slaan; vaak zijn er verschillende versies en programma's moeten geüpdatet worden. Informatie is niet altijd makkelijk te delen, de toegankelijkheid is beperkt en erg afhankelijk van de opslaglocatie.

Professionele opslag in Databases en Collectiebeheersystemen

Binnen collectiebeherende instellingen wordt informatie op een gestructureerde manier verzameld in een database. Voor musea worden eigen systemen ontwikkeld als collectiebeheersysteem om eigenschappen van objecten vast te leggen volgens museale standaarden met bijvoorbeeld titel, maker, datering, standplaats en beschrijving met foto's.

Professionele collectiebeheersystemen zijn meestal prijzig en het invoeren en bijhouden van informatie vereist specialistische kennis. Er zijn eindeloos veel aanbieders en (gratis) softwareprogramma's om een database te maken, met grote verschillen in opbouw, beheer en onderhoud. Wanneer een instelling ervoor kiest om met een database te gaan werken, is het belangrijk tevoren te bepalen wat de interne capaciteiten zijn (mensen, tijd en budget) en wat de gewenste uitkomst is. Een op maat gemaakt systeem dat informatie duurzaam bewaart, inzichtelijk is voor meerdere mensen, gestandaardiseerd is in uniformiteit van informatie, gemakkelijk te vinden, te gebruiken en te begrijpen is, vereist kennis en onderhoud, is tijdrovend en kost geld. Aanschafkosten kunnen oplopen tot boven de tienduizend euro, met jaarlijkse kosten tussen € 500,- en € 3.000,- of meer. De benodigde tijd en mensen zijn hierbij nog niet bij opgeteld.

Cloudopslagdiensten

Cloudopslagdiensten zijn online diensten voor het opslaan van bestanden die zijn te delen via internet. Bekende cloud-opslagdiensten zijn Microsoft One Drive, Google Drive of Dropbox. Het voordeel van cloudopslag is dat bestanden overal toegankelijk zijn, zolang er een internetverbinding beschikbaar is.

Microsoft Cloud verschillende abonnementen.

1 TB	€ 69,- per jaar	
Drop box essentials 3 TB		
vanaf	€ 18,- per maand	€ 216,- per jaar
Google Cloud 2 TB		
vanaf	€ 10,- per maand	€ 120,- per jaar

Effecten van digitaal opslaan

Zelfgemaakte digitale lijsten in Excel opslaan in een cloud of op een lokale computer is eenvoudig en goedkoop wanneer begonnen wordt met digitaal bewaren van kerkelijke collecties, maar wel erg kwetsbaar. De CEL biedt sinds een aantal jaren hun leden aan om gebruik te maken van het collectiebeheersysteem Memorix van Picturae. Het voordeel hiervan is dat kleine instellingen op een laagdrempelige manier kennis kunnen maken met een collectiebeheersysteem en hun collectie-informatie kunnen digitaliseren met ondersteuning vanuit CEL en het Huis voor de Kunsten.

Met meer geavanceerde opslagsystemen kan informatie over objecten beter worden bewaard - digitaal vastgelegde verhalen en context kunnen een object online tot leven laten komen. Bij opslag van alleen een 'digitale versie' wordt het verzamelen van alle relevante informatie inclusief voldoende foto's extra belangrijk. Wanneer is dit voldoende compleet om het verhaal en de betekenis van het object weer te geven? Informatie van het oorspronkelijke object kan immers niet meer op een later moment alsnog worden opgehaald.

Naast de overgang van fysiek object naar digitaal opgeslagen informatie is er vaak een overgang in de verandering van eigenaarschap en beheer. Ook verandert de zorgtaak, van behoud van een fysiek object naar onderhoud van digitale opslag met duurzaam toegankelijke digitale bestanden. Dit vraagt een andere set aan vaardigheden en expertise.

Tenslotte veranderen ook de doelgroep en de gebruikers wanneer het object van fysiek naar digitaal overgaat, van religieuze functie naar een historisch contextverhaal. Potentieel wordt het bereik groter, meer en andere mensen worden bereikt, het object krijgt een online zichtbaarheid en draagt bij aan het creëren van digitale erfgoedverhalen.

Conclusie

Digitalisering binnen het erfgoed- en culturele veld is in volle gang en de ontwikkelingen binnen de domeinen Houdbaar, Bruikbaar en Zichtbaar gaan door. Vanuit kleinere instellingen groeit het besef over de noodzaak om te digitaliseren; dit kan uiteenlopen van DIY opslag tot aan het inhuren van externe IT-bedrijven. Belangrijk is dat standaarden worden hanteert die toegang en duurzaamheid garanderen. Voor kerkgemeenschappen die overwegen om objecten uitsluitend op digitale manier aan te bieden is het belangrijk om goed over de consequenties na te denken en advies in te halen voor deze transitie. Het object verdwijnt en daarmee ook informatie die in het materiaal zit en in het gebruik van het object. Tegelijk krijgt het object in digitale vorm de kans om meer mensen te bereiken en zijn de kosten in opslag en onderhoud lager.

In Limburg zijn er ondersteunende instellingen zoals Huis voor de Kunsten die een ruim aanbod bieden aan instellingen om kennis te maken met digitalisering. Ook de digitaal erfgoed coach van Provincie Limburg kan benaderd worden voor vragen.

Instellingen, Richtlijnen, Publicaties

Museum Catharijne Convent
<https://www.catharijneconvent.nl/>

Missiemuseum in Steyl website
<https://www.missiemuseum.nl/en>

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
<https://www.cultureelerfgoed.nl/>

Museum Krona Uden
<https://www.museumkrona.nl/>

Bisdom Roermond
<https://bisdom-roermond.org/>

Klooster Sint Agatha
<https://www.kloostersintagatha.nl/>

Istituto storico dei Cappuccini Roma
<https://www.istcap.org/>

Museum de schat van Simpelveld
<https://deschatvansimpelveld.nl/>

Limburgs Museum
<https://www.limburgsmuseum.nl/>

Limburgs Erfgoed
<https://www.limburgserfgoed.nl/>

Bonnefanten
<https://www.bonnefanten.nl/>

Huis voor de Kunsten Limburg
<https://hklimburg.nl/>

Servaas basiliek Maastricht
<https://www.sintservaas.nl/>

Monumentenwacht Limburg
<https://www.monumentenwachtlimburg.nl/>

Parochiefederatie Onze Lieve Vrouw en Sint Pieter
<https://olv-sintpieter.nl/>

Radboud Universiteit – klooster Soeterbeeck
<https://www.ru.nl/soeterbeeck/>

Museum Stift Susteren
<https://www.museumstiftsusteren.nl/>

Fulminalis Horssen
<https://www.fluminalis.com/>

Museum W Website
<https://www.museumw.nl/>

Relimarkt
<https://www.relimarkt.nl/>

Richtlijnen, advies en Handreikingen

Museum Catharijneconvent (MCC) -Advies voor kerken: verschillende ingangen op thema
<https://www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/>

Katholieke Kerk specifiek - aanvullende brochure 2023 (9 pagina's)
https://www.catharijneconvent.nl/documents/371/MCC-Brochure_Katholiek_DT.pdf

Museum Catharijneconvent / SKKN, gemeentelijke kerkenvisies en landelijke projectorganisatie
www.toekomstreligieuserfgoed.nl

Bisdom Roermond Handleiding voor Parochies – kerkgebouwen
https://admin.bisdom-roermond.org/public/mkw_editor_uploads/files/Documenten/Documenten/Handleiding%20Toekomst%20kerkgebouwen%2018%20oktober.pdf

Voor de toegang tot de eigen parochie of kerk collectie (afgeschermd)
<https://www.catharijneconvent.nl/advies-voor-kerken/kerkcollectie-digitaal/>

Handleiking Roerend Religieus Erfgoed – 74 pagina's – 2011-
https://www.catharijneconvent.nl/documents/55/Handleiking_Roerend_Religieus_Erfgoed_3GnR1tW.pdf

Publicaties

Kerkenvisie Maastricht. Inwoners enquête

<https://www.maastrichtincijfers.nl/sites/mic/files/2023-11/Rapportage%20Kerkenvisie%202023.pdf>

Nadere subsidieregels kerken 2020-2023 Provincie Limburg

<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/prb-2020-4582.pdf>

Religieus erfgoed. Visie op een veranderend kerkenlandschap. Erfgoedvereniging Heemschut. In: Heemschutserie Deel 5, 2022.

<https://assets.heemschut.nl/docs/2618fe50-937e-4239-94a6-42de68c965fa.pdf>

Een toekomst voor kerken; handreiking herbestemmen. Uit het reeks: Een toekomst voor. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2011.

<https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2011/01/01/een-toekomst-voor-kerken-een-handreiking-voor-het-herbestemmen-van-vrijkomende-kerkgebouwen>

Een toekomst voor kloosters. Uit het reeks: Een toekomst voor. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013.

<https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2013/01/01/een-toekomst-voor-kloosters>

Over de vier evangelisten doeken uit de Bisschoppelijk Museum Collectie van Bisdom Roermond:

Stronger than ever? An unusual case of lining with a 'lead-white-in-oil' paint, by Maranthe Lamers, Laura Raven, Laura Kolkena, Sara Molinari, Maartje Stols-Witlox, Peter te Poel and Kate Seymour. The Picture Restorer, No 57, pp 18 - 27 Autumn 2020, BAPCR -

<https://www.bapcr.org.uk/product/tpr57-autumn-2020/>

Kerkgebouwen in Limburg (website):

<https://www.kerkgebouwen-in-limburg.nl/>

Diocesaan kunstdepot bisdom Breda

<https://www.parcum.be/nl/herbestemming-kerken/diocesaan-kunstdepot-bisdom-breda>

Universiteit Utrecht, Omstreden Zaken

<https://omstredenzaken.nl/>

tijdschrift Impressie: "Kerkelijk erfgoed op drift" - kunsthistoricus Tim Graas die meer vertelt over de herbestemming van kerkelijke kunst en interieur. Datum bericht: 13 mei 2020

<https://www.ru.nl/kdc/@1270438/impressie-kerkelijk-erfgoed-drift/>

<https://www.parcum.be/nl/herbestemming-kerken/diocesaan-kunstdepot-bisdom-breda>

<https://www.bd.nl/brabant/wat-als-een-kerk-sluit-het-bossche-bisdom-zet-zijn-overtollige-heiligen-niet-op-marktplaats~afcac6f4/176499578/>

<https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/>

M. Hupkes, J. Fassbender, Different Values at Stake: decisionmaking in the conservation of religious painting ensembles, ICOM CC triennial meeting, Valencia 2024

Colofon

Onderzoek & rapport

Dr. Lydia Beerkens, SRAL

Met medewerking van

Julie Fassbender en Marjolein Hupkes, SRAL

Foto's

SRAL

Opmaak & edit

Victor Beerkens, Pauline van Heugten

© 2024 SRAL

